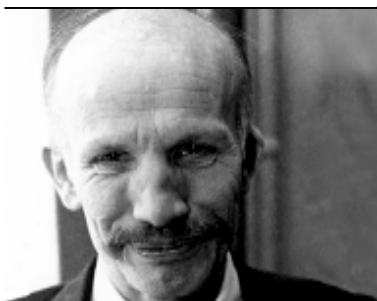

Анатоль Сідарэвіч

...паняткі “нацыянал-дэмакратызм” і “нацыянал-фашызм” ня могуць супадаць, як ня могуць супадаць дэмакратыя і фашызм...

Хроніка пераломнага часу

Антон Луцкевіч як ідэолаг і правадыр нацыянал-фашызму і нацыянал-дэмакратыі¹

У люстэрку друку.

Калі яны прыйшлі, у Вільні сьвітала.

У кватэры пана Луцкевіча багата папераў: кнігі, часопісы, газеты, рукапісы... З рукапісамі прасьцей: іх можна арыштаваць. Складаней з кнігамі й часопісамі, бо іх не арыштуеш, а трэба праверыць, ці не схаваныя доказы, патрэбныя сьледству, паміж старонкамі і ў пераплётах. Ведама, праверыць патрэбна ўсё дазваньня, з вітальні пачынаючы.

Пра тое, што ў кватэры Антона Луцкевіча чыняць ператрус і што яго самога арыштавалі, неўзабаве ведала “ўся Вільня”.

¹ *Ὁδὸς ἡ ἀσφαλὴς ἡ τῆς ἀγῶνς ἡεῖα « ἰαθουῖαε-δαφουσι » ἡ « ἰαθουῖαε-αγῖαεδαφου » ἀαθουεῖνυηα θῖου αἰ σ δαα ἰθουθῖου, θοῖ - θῖε -αη ἡῖο δαααεγῖαεῖνῦ ἡε δαεεαῖ δῦαεῖοῦ σῦγῖαδ. ἰααθῖαῖαηυθῖο, δαεῖθῖοδααηυθῖο ἀγῖοθῖο ἰαῖγῖοθῖο. δααθῖοαα θῖγῖαθῖο, ἀαααε, εῖθῖο.*

Хутка вестка пра тое прыйшла ў Варшаву й Менск, Львоў і Рыгу, Прагу й Коўна.

...Калі б раптам з бібліятэкаў прапалі камплекты ўсіх беларускіх ды польскіх газетаў канца 1927 году і засталася адно падшыўка “*Bielaruskaje Krynicy*”, дык з гэтага тыднёвіка ніхто ніколі не даведаўся б, за што арыштавалі Антона Луцкевіча, і дзе ён апынуўся.

Паліцыя пачала ператрус а палове на восьмую 12 кастрычніка. У той дзень рыхтаваўся чарговы нумар “*Bielaruskaje Krynicy*” (выйшаў 14 кастрычніка). У гэтым нумары тыднёвіка нататка “Арышт гр. Луцкевіча” надрукаваная на 4-й паласе, у рубрыцы “3 Вільні”, у апошняй калонцы, дробным шрыфтам, затое на самым версе слупка. Вось яе тэкст: “12 г. м. улады арыштавалі гр. Антона Луцкевіча. “*Kur<er> Wil<eski>*” падае, што арышт яго выкліканы апошнімі паказаньнямі Тарашкевіча і Астроўскага, як ведама, пасаджаных у турму ў справе “Грамады”. Праз тыдзень згадка пра арышт была зьмешчаная ў перадапошняй нататцы ў рубрыцы “3 беларускага жыцьця”: “Сканфіскаваны 5-ты чарговы нумар газеты “Наша Праца”, якая пачала выходзіць замест “Нашай Праўды”. Сканфіскавана яна за пратэст проціў арышту Антона Луцкевіча і за верш Ільшэвіча, які ўжо быў адзін раз друкаваны і праз цензуру прайшоў”.

Вось і ўся інфармацыя ў газеце Беларускае Хрысьціянскае Дэмакратыі. Затое ў менскай “Зьвяздзе” паведамленьне “Арышт Антона Луцкевіча” было выдрукавана 15 кастрычніка на 1-й паласе й набрана прапіснымі літарамі:

ВАРШАВА, 13. АРЫШТАВАНЫ ВЯДОМЫ БЕЛАРУСКІ ПІСЬМЕНЬНІК АНТОН ЛУЦКЕВІЧ. АФІЦЫЙНАЕ ПАВЕДАМЛЕНЬНЕ Ў ЯКАСЬЦІ МАТЫВАЎ АРЫШТУ ЗАЗНАЧАЕ НА ТОЕ, ШТО ЛУЦКЕВІЧ СПАЧУВАЎ БЕЛАРУСКАЙ ГРАМАДЗЕ.

Больш поўная інфармацыя зьявілася 16 кастрычніка на першай паласе “Савецкай Беларусі”: “12 кастрычніка ў 7 з паловай гадзін раніцы паліцыя па прыказу пракурора ўвайшла ў памяшканьне грам. А. Луцкевіча на Віленскай вул., № 8 і зрабіла рэвізію, якая цягнулася да 1-й гадзіны дня.

Як піша ўрадавы “*Kur<er> Vil<enski>*”, А. Луцкевіча арыштавалі ў сувязі з сьледствам у справе зьліквідаванай у сваім часе “Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады”, найвыдатнейшыя правадыры якой, як вядома, пасаджаны ў астрог у Вронках. А. Луцкевіча пасадзілі ў Віленскі астрог на Лукішках”.

За гэтай інфармацыяй ідзе другая:

“Віл<енскія> газеты аб жыцьці і дзейнасьці А. Луцкевіча.

Зьмяшчаючы нататкі аб арышце А. Луцкевіча, віленскія польскія газеты прыводзяць і яго жыцьцяпіс. “Дзеньнік Віл<енскі>” называе Луцкевіча правадыром Грамады, а “*Kur<er> Vil<enski>*” — “найнебясьпечнейшым з кіраўнікоў Грамады”. Абедзьве газеты досыць падрабязна апісваюць жыцьцё і дзейнасьць А. Луцкевіча, пры гэтым не заўсёды згодна з праўдай”.

І ў тым самым нумары, на той самай паласе ў рубрыцы “За дзень” паміж двума каментарамі йдзе й матэрыял “Арышт Антона Луцкевіча”, у якім чытаем:

“Віленскія газеты прысьвячаюць арышту А. Луцкевіча, затраўленага Паўлюкевічамі¹, Ярэмічамі² і польскай дэфензівай, досыць абшырныя заметкі. Орган ураду Пілсудскага “*Kur<er> Vil<enski>*” піша: “Нагляданьне ўлады над Антонам Луцкевічам прывяло быццам да сьцьвярджэньня ўпартых пагалосак аб яго сувязі

¹ Паўлюкевіч Арсень — грамадскі і палітычны дзеяч, сябар Рады Случчыны, начальнік палявога шпіталю Слуцкае брыгады, у Заходняй Беларусі — старшыня прапольскае Часовае беларускае рады, створанае ў верасні 1924 г. як апазіцыя Беларускаму Пасольскаму Клубу, у друкаваных органах якога працаваў А. Луцкевіч.

² Ярэмч Фабіян — старшыня Беларускага Нацыянальнага камітэту ў Вільні, пасол на Сойм Польскае Рэспублікі ў 1922—1935 гг.; сацыял-дэмакрат, ён перайшоў на права пазіцыі і разам з В. Рагулем заснаваў Беларускі Сялянскі Саюз.

з “Грамадой”, і толькі апошнія сенсацыйныя паказанні Тарашкевіча, Астроўскага і інш. дазволілі пасадзіць яго ў астрог”.

Хто можа паверыць падобнай мане ўрадавага “К. В.”, які, каб адхіліць грамадскую думку ад правакацыйнай дзейнасці Паўлюкевічаў і Ярэмічаў, узводзіць на Тарашкевіча падобную інсинуацыю.

Ніхто ёй не паверыць”.

Вось гэтулькі інфармацыі толькі ў адным нумары “Савецкай Беларусі”.

Арышт А. Луцкевіча быў аднаставаны і на XI з’ездзе КП(б)Б. У дакладзе, з якім выступіў Вільгельм Кнорын, мы чытаем: “Яўна выклікаючым зьяўляецца арышт беспартыйнага беларускага пісьменьніка Антона Луцкевіча...”¹ Вітаючы з’езд ад імя навуковых працаўнікоў, беспартыйны Максім Гарэцкі адзначыў сярод арыштаваных Б. Тарашкевіча і А. Луцкевіча ды назваў іх таварышамі. І большавікі ўспрынялі такое тытулаваньне без пярэчаньяў².

Тое, што кідаецца ў вочы: партыйная “Зьвязда” назвала А. Луцкевіча пісьменьнікам і патлумачыла яго арышт тым, што ён спачуваў Грамадзе, а вось польскія “Дзеньнік Віленскі” і “Кур’ер Віленскі” назвалі Луцкевіча й правадыром, і найнебяспечнейшым з кіраўнікоў Грамады. Дык хто ён, Антон Луцкевіч: спачувальнік ці правадыр Грамады?

Ні першае і ні другое. Луцкевіч быў *пяр*ом Сялянска-Работніцкае Грамады, яе “перадавіком”. (Тэрмін гэты — “перадавік” — пазычаны мною ў Луцкевіча. Трапіўшы ў 1939 г. у астрог, ён пісаў ва ўласнарукных паказаньнях: “У апошнія гады перад пачаткам сусьветнае вайны я ў “Нашай Ніве” быў толькі “перадавіком”, пісаў перадавыя артыкулы...”³)

На гэты сюжэт — Луцкевіч і БСРГ — я, дасьць Бог, напішу пазьней. Мінаю, такім чынам, і сюжэт “працэс Грамады”.

Чаму апраўдалі А. Луцкевіча? Міхал Гурын і Браніслаў Тарашкевіч.

Вынікам працэсу Грамады сталася ў прыватнасьці апраўданьне Антона Луцкевіча, намесьніка старшыні БСРГ, дырэктара Віленскае беларускае гімназіі, кіраўніка Беларускага кааператыўнага банку і касіра Грамады Радаслава Астроўскага, галоўнага бухгалтара банку а. Аляксандра Каўша, Язэпа Шнаркевіча ды іншых — усяго 19 чалавек з 56 аб-вінавачаных..

Пра Шнаркевіча, які шмат ведаў (браў удзел у Сопаккай канфэрэнцыі, пра якую ніжэй), і нават пра а. Аляксандра беларускі друк наступных гадоў практычна маўчаў. Галоўнае пытаньне было: чаму апраўдалі Луцкевіча і Астроўскага? Паколькі ў нас гаворка пра Луцкевіча, засяродзімся на пытаньні пра яго.

Першая і відавочная прычына апраўданьня: справа БСРГ была шытая белымі ніткамі. Доказы грунтаваліся галоўным чынам на паказаньнях экс-камуніста Міхала Гурына-Маразоўскага, ад якога ў Тарашкевіча ў перыяд станаўленьня Грамады не было сакрэтаў.

М. Гурын быў выключаны з партыі за сэцэсію, г. зн за дзеянні, накіраваныя на стварэньне самастойнае кампартыі Заходняе Беларусі, якая б не падпарадкоўвалася кампартыі Польшчы і мела сваё прадстаўніцтва ў Камінтэрне (лац. *secessio* і азначае адыход). Яго намеры падтрымалі ў ЦК КПЗБ Андрэй Капуцкі ды Леапольд Родзевіч.

На барацьбу з сэцэсіяй і сэцэсіяністамі былі кінутыя немалыя сілы КП(б)Б. У справу ўмяшаўся падкантрольны большавіцкай партыі Выканкам Камінтэрну.

¹ Зьвязда. 1927. 27 лістапада.

² Гл.: Гарэцкі М. Творы. Менск, 1990. С. 322.

³ Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху: Выбраныя творы. Менск, 2003. С. 187.

Вынікам барацьбы (восень 1924 — восень 1925 г.) сталася тое, што запалоханыя або прылашчаныя адступнікі павініліся. Родзевічу далі працу ў Менску. Пасьля польскае вязьніцы ў Менск пераедзе й Капуцкі. Гурын жа адмовіўся падпарадкавацца і не вярнуўся ў БССР. “Я ведаю, чым гэта пахне! Зачыняць, не дадуць курыць, накормяць салёнымі селядцамі ды не дадуць вады”¹.

Дык вось, выключаны з партыі Гурын ведаў ад Тарашкевіча, што ў Сопаче ў канцы жніўня 1925 г. адбудзецца канферэнцыя з удзелам сябра Бюро ЦК КП(б)Б Усевалада Ігнатоўскага, сябра Польскага бюро ЦК КП(б)Б Адама Славінскага і аташэ савецкага паўнамоцнага прадстаўніцтва ў Польшчы Аляксандра Ульянава і, што на канферэнцыі пойдзе гаворка аб стварэньні БСРГ, фінансаваньні яе дзейнасьці ды г. д. Як і Тарашкевіч, Гурын вельмі хацеў, каб на канферэнцыю паехаў і Луцкевіч, але прэм’ер-міністр БНР быў даволі спрактыкаваны, асьцярожны палітык і на непасрэдныя кантакты й супрацу з маскоўска-менскімі эмісарамі не пайшоў².

Не пасьпела скончыцца канферэнцыя ў Сопаче, як Гурына арыштавалі і кінулі ў астрог. Там, у вязьніцы, ён пайшоў на супрацу са спецслужбамі, а таму хутка выйшаў на волю.

Дзейнасьць Гурына вельмі нервалава кіраўніцтва КПЗБ. Дайшло да таго, што ў рэдагаваным Л. Родзевічам і друкаваным у Менску партыйным часопісе “Бальшавік” было зьмешчанае (1926, № 9—10) адмысловае апавяшчэньне:

“ЦК КПЗБ гэтым апавяшчае ўсе арганізацыі кампартыі, усіх рабочых і сялян Зах. Беларусі, што быўшы член кампартыі Міхась *ГУРЫН*, вядомы партыі пад мянушкамі (клічкамі) “Ян” і “Стах”, цяпер зьяўляецца правакатарам. Нядаўна Гурын супольна з беларускімі эсэрамі пад кіраўніцтвам і ў цесным супрацоўніцтве з дэфензівай заснаваў так зван. Беларускаю Сацыялістычную Народную Партыю з мэтай правацыраваць і разьбіваць рэвалюцыйны рух Зах. Беларусі.

ЦК КПЗБ мае пэўныя даныя і дакументальныя доказы аб шырокай правакатарскай дзейнасьці Гурына і дзеля таго ўсіх членаў партыі, усіх рабочых і сялян Зах. Беларусі папэраджае і заклікае асьцерагацца *правакатара Гурына*”.

У часопісе быў і зьмешчаны фотаздымак “героя” з яго біяграфіяй. (Ні да таго, ні пасьля “Бальшавік” ніякіх здымкаў, наколькі мне вядома, не друкаваў.)

Паколькі ў справе БСРГ Гурын фігураваў як галоўны сьведка абвінавачаньня, камуністы наладзілі на яго паляваньне. Дзеля гэтага з Менску ў Вільню камандзіравалі былога ягонага аднадумцу А. Капуцкага. З дапамогаю Сымона Клінцэвіча ён выканаў партыйнае заданьне³. Такім чынам пракуратура пазбавілася самага важнага сьведкі. Але тут неабходна падкрэсьліць: супраць Луцкевіча Гурын ня мог сьведчыць, бо лёгка можна было давесьці, што “правадыр” Грамады ў жніўні 1925 г. не выязджаў за межы Польшчы. Давесьці сяброўства Луцкевіча ў БСРГ таксама было немагчыма, бо ён ня быў сябрам Грамады. Сам Луцкевіч пісаў, што, прадбачачы яго апраўданьне судом, Тарашкевіч настойваў на тым, каб ён, Луцкевіч, пасьля выхаду на свабоду супрацоўнічаў з Астроўскім (Тарашкевіч прадбачыў і яго апраўданьне). Пры

¹ Рагуля В. Успаміны. Нью-Ёрк, 1957. С. 68. Успаміны В. Рагулі неўдакументаваныя і ўтрымліваюць нямала недакладнасьцяў.

² Гл. пра гэта: Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху. С. 224.

³ Пра забойства М. Гурына-Маразоўскага гл.: Клінцэвіч С. Як я расправіўся з правакатарам Гурыным // У суровыя гады падполья: Успаміны былых членаў КПЗБ... Менск, 1958; Рагуля В. Успаміны. С. 66—70.

Янка Купала казаў Язэпу Лёсіку: “Мо Гурын не такі ўжо і вінаваты, і суд гісторыі яго апраўдае” (Рытар І. На суд гісторыі // На суд гісторыі: Успаміны, дыялогі. Менск, 1994. С. 76). Нешта падобнае я чуў ад сучаснікаў, але пакуль не чытаў працаў на гэтую тэму.

⁴ Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху. С. 229.

⁵ Рагуля В. Успаміны. С. 76.

гэтым Тарашкевіч настойваў на тым, што культурную працу неабходна зусім аддзяліць ад палітыкі⁴.

Былы пасол на Сойм і сенатар Васіль Рагуля лічыў, што А. Луцкевіч пайшоў на згоду з польскаю ўладаю ды купіў свабоду “цаною разьбіцьця бога Грамады і пакланеньня богу ўгоды”⁵.

Так казаў адзін палітычны апанент А. Луцкевіча. Паслухаем і другога — ветэрана беларускага руху, былога пасла на Сойм д-ра Яна Станкевіча, які, акрамя палітычных, меў з А. Луцкевічам спрэчкі й лінгвістычныя. На Рагулевы мемуары ён адгукнуўся ў газеце “Бацькаўшчына”¹. Вось што ён пісаў:

“Тое, што суд не засудзіў Луцкевіча, як іншых галоўных грамадаўцаў, Рагулі службыць довадам, што ён перайшоў на бок “польскай угоды”. Ані ў часе суду, ані пасья яго ніякіх пазнакаў гэтага ў А. Луцкевіча не было відаць. Мог суд яго апраўдаць з прычыны нястачы довадаў, бо ён не дэманстраваўся як грамадавец². А калі ўжо займацца дагадкамі і дапушчаць, што А. Луцкевіч у турме даваў некаторыя надзеі або абяцаньні на супрацоўніцтва з палякамі, дык і за гэта нельга вінаваціць. Вінаваціць можна было б, калі б ён такія надзеі спаўняў ды спаўняў на шкоду беларускай справе, а гэтага ня сталася³. Ня ў тым віна А. Луцкевіча, што ў 1928 г. ён быў апраўданы судом, а ў тым, што перад прыходам бальшавікоў у 1939 г. ён ня ўцёк ізь Вільні⁴ і быў замучаны бальшавікамі”.

Пасья гэтага артыкулу ў “Бацькаўшчыне” выступілі А. Негнявіцкі (13 ліпеня 1958 г.) і былы пасол на Сойм А. Стагановіч (10. 8. 1958 г.). Больш цікавы артыкул былога пасла, які спасылаўся на артыкул Тараса Струга ў “Бацькаўшчыне” за 2 сьнежня 1956 г. Струг пісаў:

“Што... да апраўданых [на працэсе Грамады], дык ня толькі беларускае грамадства, але й жыды ды частка палякаў праз доўгія гады пры сустрэчы не віталася з імі, лічылі нягодным учынкам, асабліва ў дачыненьні да Астроўскага. Як факт, жонка аднаго з іх не магла перажыць гэтае ганьбы і адабрала сабе жыцьцё”.

Такім чынам, і Струг, і Стагановіч лічылі, што самагубства Луцкевічавай жонкі, якое адбылося 5 сакавіка 1929 г. (падчас новага суду над ейным мужам), тлумачыцца апраўданьнем Луцкевіча ў траўні 1928 г.

Мы можам сказаць, чаму Струг згадаў жыдоў: такое тлумачэньне суіцыду Зоф’і Луцкевіч зьявілася ў бундаўскай газеце “Фольксцэйтунг”. Гэтую *версію* “Савецкая Беларусь” 10 сакавіка 1929 г. абнародавала пад загалоўкам “Прычыны самагубства жонкі Луцкевіча”, нібыта і сапраўды можна высветліць прычыны самагубства чалавека, калі нябожчык не пакінуў пісьмовага тлумачэньня іх (дый у пісьмовым тлумачэньні можа быць няпраўда).

Я ўпэўнены, што інфармацыя аб прычынах сьмерці З. Луцкевіч была замоўленая або разьмешчана ў “Фольксцэйтунг” людзьмі, зацікаўленымі ў тым, каб, спасылаючыся на нібыта староннюю газету, да таго ж некамуністычную, распаўсюджаць гэтую інфармацыю далей і дыскрэдытаваць А. Луцкевіча.

Успомнім, што на два дні раней (8 сакавіка) “Зьвязда” і “Савецкая Беларусь” пісалі, што прычына самазабойства — “нервовасьць, як запэўняюць” — нічога

¹ Станкевіч Я. На бакох успамінаў В. Рагулі // Бацькаўшчына. 1958. 4, 11, 18 траўня.

² Тут у артыкуле Я. Станкевіча зноска: “Ня вылучана, што А. Луцкевіч сваё апраўданьне судом заўдзячвае Антону Неканду-Трэпку, свайму здаўна ўставічнаму сябру і адначасна блізкаму сваяку віленскаму ваяводзе Рачкевічу”.

³ Зноў у артыкуле Я. Станкевіча зноска: “Рагуля паўтарае пушчаную ворагамі А. Луцкевіча байку, што пры арышце ён назваў сябе “Беларус-Паляк”.

⁴ І трэцяя зноска ў артыкуле Я. Станкевіча: “Ня меў сілы адарвацца ад беларускага музэю імя свайго брата Івана і чакаў сваіх сыноў з войска”. Тут памылка друку: замест “з войска” трэба чытаць “з вёскі”, бо сыны былі непаўналетнія і бавілі вакацыі ў Ракуцёўшчыне.

⁵ Гл.: *Віеларускаја Кгуніка*. 1929. 8 сакавіка.

супольнага з новым працэсам над дзеячамі БСРГ і Луцкевічам ня мае. Больш імаверна, што беспрацоўная маці двух сыноў, мужу якое зноў пагражала знявольенне, доктар З. Луцкевіч ня вытрымала выпрабаванняў і пакінула гэты сьвет якраз у той час, калі муж знаходзіўся ў судзе⁵. Падкрэсьлю: пасьля нібыта ганебнага судовага апраўданьня А. Луцкевіча ў траўні 1928 г. прайшоў ледзь ня цэлы год.

Вернемся ж да дыскусіі ў “Бацькаўшчыне”. Прачытаўшы артыкулы А. Негнявіцкага ды А. Стагановіча, Я. Станкевіч вырашыў адказаць ім — кожнаму паасобку. Цікавыя ягоны адказ Стагановічу (14 верасьня 1958 г.). На гэты раз Я. Станкевіч пісаў:

“Я перакананы, што А. Луцкевіч, будучы ў турме, даў згоду на супрацу з польскім урадам, але не супрацаваў. (...) Найпраўдападобней згода была няшчырая. Ці ж можна за яе вінаваціць? Ці ляпей было б, каб А.Луцкевіч быў засуджаны, памянаны з бальшавікамі і зьліквідаваны на Салаўках, як гэта сталася із С. Рак-Міхайлоўскім і іншымі? Ці ж можна за гэта вінаваціць, калі сотні й тысячы арыштаваных расейскімі камуністамі ня толькі давалі згоду на супрацу з расейскім камунізмам, але й найвастрэй ганілі сваю й іншых нацыянальную працу? Ня іх, але іхных катаў мы за гэта вінавацім. Ганьба нашага часу, што А. Луцкевіч, аддаўшы ўсё сваё жыцьцё вызваленьню свайго народу, дачакаўся, па мучаніцкай сьмерці, і Стагановічавага капіта...”

Такі быў адказ Я. Станкевіча. Ягоныя думкі цікавыя для нас таму, што паўтаруся, ён быў палітычным апанентам А. Луцкевіча. А што датычыць А. Стагановіча, дык яго камуністычныя вязьні Лукішак адносілі да правакатараў і бязьліўцаў, “якія спалохаліся [польскага] фашызму і ўпалі перад ім на калені” (Зьвязда, 19 сакавіка 1932 г.).

Подступ да паняцьця нацдэмакратызму.

У 1925—1927 гг., калі бальшавіцкая партыя пачала “разгорнуты наступ на ўсім фронце сацыялістычнага будаўніцтва”, ужо вядома было (гэта Сталін давёў), што па меры набліжэньня савецкага грамадства да сацыялізму абвастраецца класавая барацьба. Абвастраецца на ўсіх участках грамадскага жыцьця і ў глабальным маштабе.

“У сувязі з разгорнутым сацыялістычным наступам” класавая барацьба таксама абвастрылася і ў БССР. Галоўная небясьпека для “сацыялістычнага будаўніцтва” вынікала з шэрагаў нацыянал-дэмакратаў.

Што такое нацыянал-дэмакратызм? У 1926 г. сакавіцкі пленум ЦК КП(б)Б спрабаваў даць адказ на гэтае пытаньне ў сваёй рэзалюцыі аб рабоце сярод інтэлігенцыі. Ён адзначаў галоўнае у нацдэмакратызме — адмаўленьне дыктатуры пралетарыяту.

Востра паўстала пытаньне пра нацдэмакратызм у 1927 г., калі СССР і БССР уступілі ў паласу крызісу, не ў малой ступені выкліканага імкненьнем сталінскага кіраўніцтва весьці індустрыялізацыю коштам сялянства. Таму гаворка пра нацыянал-дэмакратызм ідзе ў дакументах і XI зьезду Кампартыі Беларусі (1927), і лістападаўскага (1928) аб’яднанага пленуму Цэнтральнага Камітэту (ЦК) і Цэнтральнае Кантрольнае Камісіі (ЦКК). Да гэтага пытаньня вернецца XII зьезд партыі (1929).

¹ Троцкий Л. Моя жизнь: Опыт автобиографии. Масква, 1991. С. 532.

Апанент Троцкага — Мікалай Бухарын — выказаў гэтую думку раней, калі назваў Сталіна прадстаўніком неатрацкізму (гл.: Коэн С. Бухарин: Политическая биография, 1888—1938. Масква, 1989. С. 347).

Адзначым колькі момантаў дзеля разуменьня агульнае сітуацыі.

1. Сталін вёў барацьбу за рэжым асабістае ўлады.

2. Паміж Сталіным і яго галоўным апанентам Львом Троцкім не было ідэйных разыходжаньняў. Расправіўшыся са сваім праціўнікам, Сталін праводзіў па сутнасьці трацкісцкую палітыку. Як заўважыў сам Троцкі, “сталінская фракцыя жыве абломкамі і асколкамі ідэяў [“левае”] апазіцыі”¹. Сталін, як і Троцкі, ня верыў у магчымасьць пабудовы сацыялізму ў адной, асобна ўзятай краіне, але ў адрозьненьне ад Троцкага, ён, удаючы з сябе пасьлядоўнага вучня Леніна, не казаў пра гэта ўголас і не крычаў пра сусьветную рэвалюцыю. Праводзячы паскоранымі тэмпамі індустрыялізацыю, ён ствараў ваенна-прамысловы патэнцыял для экспансіі савецкага камунізму.

3. Ажыцьцяўленьню сталінскіх планаў перашкаджала ленынска-бухарынская тэорыя “аграрна-кааператыўнага сацыялізму”, паводле якое нэп уводзіўся сур’ёзна і надоўга, а сацыялізм атаясамліваўся з ладам цывілізаваных кааператараў. Палітыка паступовае індустрыялізацыі не задавальняла Сталіна. Усьлед за Яўгенам Праабражэнскім, тэарэтыкам трацкісцкае фракцыі, Сталін разглядаў сялянства як асноўнага донара індустрыялізацыі, за што на пачатку 1929 г. Мікалай Бухарын і яго аднадумцы абвінавацілі сталіністаў у ваенна-феадальнай эксплуатацыі вёскі.

4. Расправа з “левымі” (Троцкім, Львом Каменевым і Рыгорам Зіноўевым) стала магчыма таму, што Сталін выдаваў сябе за прыхільніка паступовасьці і памяркоўнасьці. Немалаважнае значэньне меў і “ленінскі прызыў” у партыю: вельмі тонкі пласт загартаваных у палітычных баталіях ветэранаў УсеКП(б) быў размыты люмпенска-паўперска-мяшчанскім папаўненьнем. Малаадукаваньня і наогул не адукаваньня (у 1927 г. 27,5% сяброў КП(б)Б ня мелі ніякае адукацыі, а яшчэ 63,3% мелі толькі пачатковую¹), без палітычнага досьведу, гэтыя навасьпечаныя бальшавікі лёгка паддаваліся ўплыву партпарату, іх лёгка было нацкоўваць на партыйных інтэлектуалаў. Гэтая маса адыграла ролю тарана ў барацьбе і супраць “левых”, і супраць памяркоўных у партыі (бухарынцаў).

5. Тэорыя абвастрэньня класавай барацьбы па меры пасоўваньня да сацыялізму была абумоўленая тым, што толькі ў сітуацыі перманентнага тэрору ды запалохваньня народу вайной магчыма было ажыцьцявіць план фарсаванае мадэрнізацыі і мілітарызацыі СССР. У краіне ня мелася дастатковых кадравых рэсурсаў для яго ажыцьцяўленьня: высокакваліфікаваных рабочых і інжынерна-тэхнічных работнікаў (у БССР адзін інжынер або тэхнік прыходзіўся на 100 работнікаў², хоць у гэтую лічбу былі ўключаныя і так званыя практыкі, г. зн. людзі без адукацыі, пра што мы чытаем у “Савецкай Беларусі” (1929 г., 10

¹ Коммунистическая партия Белоруссии в цифрах, 1918—1988. 2-е изд., перераб. и доп. Минск, 1988. С. 95.

² Зьвязда. 1929. 11 лістапада.

³ Гл.: Сянкевіч А. Беларускі нацыянал-дэмакратызм і барацьба з ім: Стэнаграма лекцыі тав. Сянкевіча, прачытанай на партыйным сходзе ячэйкі камвузу, выпраўленая аўтарам. Менск, 1930; ягоны ж артыкул “Нацыянальнае пытаньне і барацьба супраць нацыянал-дэмакратызму і шавінізму на Беларусі” ў “Савецкай Беларусі” (1930, 25 траўня).

Аляксандр Сянкевіч нарадзіўся ў Мікалаеўшчыне, калега Якуба Коласа ў школе і настаўніцкай семінарыі, разам з ім арганізатар нелегальнага настаўніцкага зьезду ў Мікалаеўшчыне (ліпень 1906 г.), прататып доктара Сташынскага ў рамане “Разгром” Аляксандра Фадзеева, Алеся Садовіча й Баса-Грэнкі ў Коласавых трылогіі ды п’есе “Забастоўшчыкі”, з 1928 г. загадчык аддзелу друку, культуры й прапаганды ЦК КП(б)Б. Бацька славуатага расейскага падарожніка і тэлеведучага Юрыя Сянкевіча.

⁴ Гл.: Сталевіч А. Аб вытоках беларускага нац.-дэмакратызму і нац.-фашызму // Бальшавік Беларусі. 1929. № 11—12; я г о ж: Тэорыя і практыка беларускага нацыянал

красавіка). Прычым практыкаў была значная большасць. Самою логікаю падзеяў вінаватымі за ўсе няўдачы, правалы, аварыі і катастрофы рабіліся людзі адукаваныя, інтэлігенцыя, таму з пачаткам “разгорнутага будаўніцтва сацыялізму” ў СССР пачынаецца серыя “шкодніцкіх” працэсаў. Гэтыя працэсы мелі на мэце запалохваньне і падпарадкаваньне інтэлектуальнае эліты інтарэсам сталінскай клікі.

6. Масавыя рэпрэсіі ў дачыненні да інтэлігенцыі сталі магчымыя, таму што ў Расейскай імперыі гістарычна ўтварыўся глыбокі роў паміж класам адукаваных людзей і асноўнай масаю насельніцтва. Сталіну й ягонаму атачэнню лёгка было распальваць нянавісьць да інтэлектуалаў хоць бы й таму, што партыя, як паказана, складалася ў асноўным з неадукаваных і малаадукаваных людзей. Да апошніх належалі і амаль усе лідэры УсеКП(б).

7. Па меры таго, як з кіраўніцтва і з самое партыі, а потым і з жыцця выдаляліся выдатныя дзеячы бальшавізму ды іншых рэвалюцыйных плыняў, усё больш пашыраліся магчымасьці дзеля фальшаваньня гісторыі сацыялістычнага руху, рэвалюцыі і бальшавіцкае партыі.

У нацыянальных рэспубліках (саюзных і аўтаномных) усталяваць дыктатуру можна было, падавіўшы супраціў ня проста інтэлігенцыі, а менавіта інтэлігенцыі нацыянальнай. Вось чаму ў БССР актыўна распрацоўваецца “тэорыя” нацыянал-дэмакратызму і абгрунтоўваецца неабходнасьць барацьбы з ім.

Асабліва актывізавалася распрацоўка пытання пра нацдэмакратызм пасля XII зьезду КП(б)Б, што адбыўся ў лютым 1929 г. і вызначыўся антыінтэлігенцкаю скіраванасьцю. Уклад у распрацоўку гэтага пытання ўнеслі Аляксандр Сянкевіч³, А. Сталевіч⁴ (псеўданім Л. Родзевіча), Алесь Некрашэвіч¹ ды іншыя. Апошняю кропку ў разьвязцы гэтае “тэарэтычнае праблема” паставіў кастрычніцкі (1930) пленум ЦК КП(б)Б, які па ўказаньні з Масквы даў адмашку на расправу з уяўнымі сябрамі ўяўнага “Саюзу вызваленьня Беларусі”.

Тут трэба адзначыць такі факт. Інтэнсіўнасьць наступу на нацдэмакратаў узрастала па меры таго, як Сталіну й яго атачэнню ўдавалася распраўляцца з бухарынцамі. Вясюю 1929 г. ЦК УсеКП(б) змусіў Бухарына і яго аднадумцаў адмовіцца ад абвінавачаньня ў ваенна-феадальнай эксплуатацыі вёскі і пастанавіў адклікаць Бухарына з Выканакаму Камінтэрну (23 красавіка). 20 жніўня Выканкам Камінтэрну зацьвердзіў гэтую пастанову. 17 лістапада пленум ЦК УсеКП(б) вывёў Бухарына з Палітбюро як ідэолага правага ўхілу. Старшыня ўраду СССР Аляксея Рыкаў і лідэр прафсаюзаў Міхаіл Томскі былі папярэджаныя. А 19 сьнежня Бюро ЦК КП(б)Б і Прэзідыум ЦКК прымаюць рэзалюцыю “Аб пазіцыі тав. Чарвякова па пытаннях барацьбы з правым ухілам і нацыянал-дэмакратызмам”². Як Бухарын, Рыкаў і Томскі неўзабаве пасля пленуму ЦК напісалі пакаянныя лісты, так і Аляксандр Чарвякоў пасля гэтае рэзалюцыі публічна прызнаў свае памылкі³.

І яшчэ адна заўвага. “Стройнасьць” вучэньне пра нацдэмакратызм набыло не ў малой ступені дзякуючы А. Луцкевічу, яго паводзінам.

Падзеі ў гімназіі і А. Луцкевіч. Беларуска санация і нацыянал-фашызм.

фашызму // Польша. 1930. № 2. У 1930 г. выйшла кніжка “Беларускі нацыянал-фашызм: Яго вытокі, тэорыя і практыка”.

¹ Гл.: Некрашэвіч А. Беларускі нацыянал-фашызм і яго сабрат беларускі нацыянал-дэмакратызм // Бальшавік Беларусі. 1929. № 11—12. У 1930 г. выйшла брашура “Беларускі нацыянал-фашызм і нацыянал-дэмакратызм”.

² Зьвязда. 1930. 12 студзеня; “Бальшавік Беларусі”. 1930. № 1—2. Гэтую рэзалюцыю апублікавалі пасля таго, як яе зацьвердзіў пленум ЦК КП(б)Б.

³ Гл.: Зьвязда. 1929. 27 сьнежня. Газета “Рабочий” надрукавала гэты ліст назаўтра са сваім каментаром.

⁴ Гл.: Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху. С. 230.

⁵ Гл.: Сідарэвіч А. Настаўнік і вучаніца: супраца. Дзеяслоў. 2003. № 7.

⁶ Гл.: Савецкая Беларусь. 1929. 8 сакавіка.

Апраўданы ў маі 1928 г., А. Луцкевіч вярнуўся на пасаду дырэктара Беларускага музею, а потым зноў стаў і выкладчыкам Віленскае беларускае гімназіі (ВБГ).

Замест БСРГ цяпер дзейнічала “Змаганьне”. Яно таксама выпускала газету, назву якой, пакідаючы ў ёй слова “праца”, мянялі 15 разоў. Але ў змаганскай газеце Луцкевіч не працаваў. У газетах БСРГ яго, бадай, ніхто не рэдагаваў, а тут Ігнат Дварчанін, які сам запрасіў Луцкевіча (зрадніка?!) да супрацы, перайначыў ягоную першую ж перадавіцу. У артыкуле публіцыст зьвяртаў увагу на тое, што некаторыя польскія дзеячы жадаюць саюзу польскіх і беларускіх правых, і засьцерагаў беларускіх хадэкаў, асабліва кс. Адама Станкевіча, ад такога саюзу. Назаўтра аўтар замест імя кс. Станкевіча прачытаў у сваім артыкуле імя д-ра Я. Станкевіча. Луцкевіч запатрабаваў зьмясьціць у наступным нумары газеты папраўку, але Дварчанін адмовіўся зрабіць гэта. І Луцкевіч перастаў супрацоўнічаць з ім⁴.

Пасьля выхаду з турмы А. Луцкевіч выдаў успаміны “За дваццаць пяць гадоў”, на-пісаныя ў Лукішках, і рыхтаваў да друку кнігу літаратурна-крытычных працаў “Адбітае жыцьцё”, а таксама пераклад на беларускую мову Новага Завету і Псальмаў. Меў ён намер выдаць і пераклад “Кнігаў джунгляў” Рэдзьярда Кіплінга⁵.

Тым часам санацыйны рэжым аніяк ня мог зьмірыцца, што Луцкевіч ды інш. ходзяць на волі. Пракуратура настойвала на тым, што Луцкевіч — актыўны сябар БСРГ. Пры гэтым пракурор спасылаўся на камуністычную адозву, у якой Луцкевіча ды іншых апраўданых судом назвалі здраднікамі⁶. З другога боку, адвакаты дамагаліся апраўданьня тых, хто апынуўся за кратамі. І на 28 лютага 1929 г. у Апеляцыйным Судзе ў Вільні было прызначана новае слуханьне справы Луцкевіча і дзеячоў БСРГ (“Савецкая Беларусь” чамусьці пісала, што суд мае адбыцца ў Варшаве.)

Далей я буду пакладацца на часопіс “Бальшавік” і на яго публіцыста Паўла Корчыка.

Корчык (сапр. Язэп Лагіновіч), былы прыхільнік БСРГ, удзельнік Слуцкага паўстаньня, у 1922—1923 г. разам з Арсэнем Канчэўскім, Андрэем Капуцкім і Леапольдам Родзевічам узначальваў леваэсэраўскую Беларускаю Рэвалюцыйную Арганізацыю. З ім як з рэдактарам Луцкевіч у 1923 г. цесна супрацоўнічаў у газетах “Наш Сыцяг”, “Падняты Сыцяг”, “Сыцяг Народу”, “Вольны Сыцяг”, “Сыцяг Волі” і “Воля Народу”. Калі ў канцы 1923 г. БРА перайшла ў КПЗБ, яе лідэры ўвайшлі ў кіраўніцтва кампартыі. У 1925 г. Корчык удзельнічаў у Сопаккай канфэрэнцыі, стаў сябрам Палітбюро ЦК кампартыі Польшчы і палітычным сакратаром ЦК КПЗБ. Пераход БРА ў КПЗБ у немалой меры спрычыніўся да таго, што камуністычныя секты, якія складаліся пераважна з

¹ Маюцца і іншыя матэрыялы (напрыклад, у “Bielaruskaj Krynicy” за 1 сакавіка 1929 г. і “Савецкай Беларусі” за 1-3, 6 сакавіка 1929 г.), але я спасылаюся на “Бальшавіка”, бо гэты матэрыял напісаны пазьней, і — паводле логікі — факты ў іх выкладзены больш аб’ектыўна. Зрэшты, ёсьць і больш пазьнейшы матэрыял. Маю на ўвазе артыкул нейкага Былога вучня “Як адбывалася фашызацыя Віленскай беларускай гімназіі” (Зьвязда. 1931. 27 красавіка). Аўтар аднёс гімназічны страйк на 28 лютага і піша, што “Астроўскі, прадчуваючы забастоўку, яшчэ за некалькі дзён перад гэтым арыштаваў усіх звольненых вучняў, што жылі яшчэ ў Вільні”, што ён “уласнаручна разам з паліцыйнай катуе вучняў”, што “многія вучні, як Тарасюк, Адамовіч, Таўлай, Гаўрылік і іншыя, былі зьбітыя “абаронцам беларускага народу”... Аднак партыйныя гісторыкі, складаючы першы том дакументаў і матэрыялаў “Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР”, гэтую інфармацыю ігнаравалі ды вырашылі перадрукаваць нататку пра падзеі ў ВБГ з “Бальшавіка”.

² Пецюкевіч М. У пошуках зачараваных скарбаў. Вільня, 1998. С. 79.

расейцаў і жыдоў і туліліся па гарадох, нарэшце змаглі загаманіць з беларускім народам у яго мове і павесьці актыўную працу. Партыя пачала набываць немалую вагу і вабіць да сябе беларускую інтэлігенцыю.

Дык вось, у № 3 “Большавіка”, што выйшаў у красавіку 1929 г., з’явіўся артыкул П. Корчыка “Луцкевіч і Астроўскі на чале паліцэйскай банды” (с. 5—6), а на с. 12 была зьмешчаная інфармацыя “Да падзеяў у Віленскай беларускай гімназіі”. З гэтых матэрыялаў¹ вынікае, што напярэдадні суда над Луцкевічам і дзеячамі БСРГ (27 лютага 1929 г.) вучні ВБГ а 8-й раніцы сабраліся ў зале і абвясцілі страйк “супроць апеляцыйнае камедыі над Грамадой, супроць фашызацыі школаў і за прыняццё ўсіх выкінутых вучняў”.

Дырэктар Р. Астроўскі апынуўся ў складанай сітуацыі. Ён ня мог ня ведаць, што гімназістаў падбухторваюць камуністы. Раней ён, камуніст і касір БСРГ, не прычыў камунізацыі гімназіі, а цяпер мусіў ратаваць яе ад сьмерці. Як сьведчыў былы вучань ВБГ Марыян Пецюкевіч, з таго часу, як гімназісты і выкладчыкі пачалі ўцягвацца ў “нелегальныя акцыі”, “узровень ведаў навучэнцаў абніжыўся”². І нелегальная дзейнасьць навучэнцаў, і паніжэньне ўзроўню іх ведаў — усё гэта “запачаткавала ліквідацыю гімназіяў з чыстым беларускім абліччам” (камуністы актыўна працавалі і ў іншых гімназіях). Не адзін вучань ВБГ з ініцыятывы ўладаў быў выключаны. Выключаў і сам дырэктар. Нешта праведаўшы пра планаваны страйк, ён за тыдзень да яго адлічыў з гімназіі 8 актывістаў. Такім чынам Астроўскі вёў аддзяленьне культурніцкае працы ад палітыкі — аддзяленьне, якое ператварылася ў *санацыю* (аздараўленьне) беларускіх устаноў ад камуністычных элементаў самімі беларусамі (адсюль і тэрмін “беларуская санацыя”). Ды 27 лютага гімназісты ўсё ж учыняюць палітычную акцыю і патрабуюць прыняць назад выключаных. Што робіць Астроўскі? Ён спрабуе загнаць вучняў у аўдыторыі. Восьмы клас — выпускнікі — пайшоў на заняткі, астатнія ж мітынгавалі. Астроўскі не стрымаўся і пачаў “біць... па твары” вучня IV класу Юрку Тарасюка. Гэта выклікала моцнае абурэньне гімназістаў. Тады Астроўскі вырашыў замкнуць забастоўшчыкаў у зале, аднак гэта яму не ўдалося. Вучні выйшлі на калідор і пачалі заклікаць васьмікласнікаў далучыцца да іх. Настаўнік Віславух, які вёў урок, запатрабаваў зачыніць дзьверы. Калі ж забастоўшчыкі яго не паслухалі, Віславух выхапіў рэвальвер і пачаў пагражаць ім. І вось тады Астроўскі мусіў паклікаць у гімназію паліцыю. (Праўда, потым ён будзе сьцьвярджаць, што паліцыю паклікалі гімназічныя кур’еры.)

Няма слоў: учынікі ганебныя. Але ў Астроўскага не было іншага выйсьця. Касір БСРГ ня мог ня ведаць: камуністы добра аплочвалі працу камсамольскага актыву, для многіх нелегальная праца стала сродкам палепшаньня дабрабыту, і яны сумленна адпрацоўвалі свой заробак.

А пры чым тут Луцкевіч? Ён гімназістаў не выключаў, не разганяў і паліцыю ня клікаў. Тут я мушу прызнацца: канкрэтных крыніцаў, якія б паказвалі механізм “далучэньня” Луцкевіча да Астроўскага, у мяне няма. Пакуль што магу вывесці хаду падзеяў толькі з публікацыяў.

Цалкам вераемна, што пасля выключэньняў гімназістаў з ініцыятывы ўлады і з ініцыятывы дырэктара, пасля эксцэсаў у ВБГ камуністы і іх экспазітура (змаганцы) кожны раз чакалі ці нават дамагаліся ад Луцкевіча

¹ Гл.: Большавік, 1928. № 5—6.

² Гл.: Зьвязда. 1929. 13 студзеня.

³ Зьвязда, 1929. 15 лютага. Тое ж ён піша і “Савецкай Беларусі”: 1929. 17 лютага.

Большавікі паводзілі сябе як правакатары. Хоць — паўтару — Луцкевіч сябрам БСРГ ня быў, яны ўсцяж паўтаралі, што ён належаў да Грамады і прадаў яе.

⁴ Гэта той А. Альшэўскі, пра якога літаратуразнаўца Уладзімір Калеснік напісаў кніжку “Пасланец Праметэя” (1984).

публічнага асуджэння Астроўскага. Луцкевіч жа маўчаў. Камуністы нерваліся. У канцы 1928 г. П. Корчык друкуе артыкул “Рэнегаты за работай”¹, у якім “дастаецца” Астроўскаму, ягонаю жонцы, былому паслу Юрыю Сабалеўскаму, Я. Станкевічу ды іншым. На пачатку 1929 г. Ан. Сталевіч таксама лае Астроўскага і К^о, лае Я. Станкевіча², але ўжо праз месяц — перад самым апеляцыйным працэсам — ён называе “рэнегатамі Грамады” ня толькі Астроўскага, але й Луцкевіча ды сьцьвярджае, што “штыхом і калачом фашызму ўдалося адарваць відных грамадаўцаў ад нацыянальна-вызваленчага руху, як Астроўскага, Луцкевіча і інш.”³. (Ведама, нацыянальна-вызваленчы рух без камуністаў і ня рух зусім.) 17 лютага нехта Ч. Д. называе ў “Зьвязьдзе” здраднікамі Астроўскага і К^о. І ні слова пра Луцкевіча. Яшчэ праз дзень (19 лютага) сябар ЦК КПЗБ Анатоль Альшэўскі⁴ канстатуе, што Астроўскі і Луцкевіч адышлі ад “ад лагера нацыянальна-вызваленчай барацьбы”. І піша: “Астроўскі... цяпер поўзае перад перад панам Кіртклісам — гэтым обердэфензіўшчыкам Зах. Беларусі”. А вось Луцкевіч, “які жангліруе “левай” фразай, але фактычна зьяўляецца здраднікам нацыянальна-вызваленчай барацьбы, здраднікам інтарэсаў беларускага працоўнага народу”, вінаваты ў “супрацоўніцтве з фашызмам”, бо навучае «мірнай», “творчай” працы” (а ня кліча на барыкады — дадам я). 21 лютага “Савецкая Беларусь” друкуе тэкст “рэзалюцыі пратэсту проці суду над Грамадой і белага тэрору ў Польшчы і Зах. Беларусі”, прынятай аднагалосна на зьездзе навуковых працаўнікоў БССР па інфармацыі прадстаўніка камітэту па абароне Грамады акадэміка Гаўрылы Гарэцкага. У рэзалюцыі насуперак фактам сьцьвярджалася: “З усіх абвінавачаных суд вызваліў толькі Астроўскага і А. Луцкевіча, паколькі першы адкрыта, а другі, прыкрываючыся нейтральнасьцю, фактычна перайшлі на службу да польскага фашызму”. З сакавіка (пасля экзэсу ў ВБГ) “Зьвязьда” і “Савецкая Беларусь” пісалі: “Зьдзіўляе, што... Луцкевіч, імя якога зьвязваецца з Астроўскім, да гэтага часу не адгарадзіўся ад астроўшчыны. Ці гэта ёсьць выпадковасьць, ці адзнака часу?”

¹ Гл. у кн.: Міско Я. Маё маўклівае сэрца: 3 літаратурнай спадчыны. Менск, 1983.

Для характарыстыкі аповесці дастаткова чатырох момантаў: 1) для аўтара “най-больш сьведомая моладзь” і “радыкальная моладзь”, г. зн. камсамольцы, — сінонімы (с. 66); 2) аўтар на поўным сур’ёзе паўтарае сваё выказваньне 1928 году пра тое, што “Астроўскі і Луцкевіч вядуць курс на паланізацыю і фашызацыю беларускай гімназіі” (с. 69) і ня робіць ніякіх паправак па часе; 3) аўтар хваліцца, як ён і яго сябры-камсамольцы — са згоды іхняга апекуна І. Дварчаніна — сарвалі ў ВБГ лекцыю Я. Станкевіча (с. 68—69); 4) аўтар хваліцца, што камсамольцы — са згоды таго ж Дварчаніна — сарвалі сьвяткаваньне ўгодкаў БНР у ВБГ (с. 60—61). Міско і яго сябры былі яшчэ недастаткова радыкальныя: у 1930 г. камсамольцы (у іх ліку Юльян Саковіч) уварваліся ў памяшканьне, дзе сабраліся “несьведомыя” беларускія студэнты, каб адзначыць 25 Сакавіка, і білі іх кіямі (“Bielaruskaja Krupica”) ці то “кідаліся каменнем, бутэлькамі з тоўчаным шклом, серкавым ды карболавым квасам (кіслатою. — А. С.)” (“Наперад!”. 1930. 2 красавіка). А ў той час другая група “разьбівала вокны, кідала каменне і бутэлькі з тымі ж рэчывамі”. Як паведамляла “Наперад!”, студэнты самі (паліцыя ня ўмешвалася) выгналі нападнікаў, а БСС учыніў санацыю сваіх шэрагаў, бо “пастанавіў выключыць тых, хто спрыяе камуністам”, у тым ліку Саковіча.

² Гл.: Весткі Таварыства Беларускае Школы. 1929. 28 лютага.

Да партрэту Дварчаніна можна дадаць і такія штрыхы. Калі Камітэт будовы Наваградскае беларускае гімназіі зьвярнуўся з просьбаю да ўсіх паслоў прапанаваць, каб у бюджэт была ўключаная адпаведная асігноўка, “паслы з клубу “Змаганьне” Дварчанін і Гаўрылік прыслалі пісьмо, у якім ня толькі рашуча адмовіліся падтрымаць гэту справу, але й заявілі, што будуць вясці актыўнае змаганьне з будовай гмаху для гімназіі як... “кулацка-буржуазнай” выдумкай” (Наперад! 1930. 12 лютага). Як паведаміла газета “Наперад!” 19 лютага, пры галасаваньні ў Сойме Дварчанін і Гаўрылік стрымалі аб’яцаньне: яны і астатнія паслы “Змаганьня” галасавалі супраць фінансаваньня будоўлі гімназіі.

Мяркую, што Луцкевіч не асуджаў Астроўскага, таму што *зноў* убачыў небясьпеку бальшавізму для беларускага руху і беларускае культуры. Калі раней (да “беларусізацыі” ў БССР) ворагамі беларушчыны былі амаль выключна камуністы-небеларусы, дык *цяпер пагроза для беларускае культуры сыходзіла і ад камуністаў-беларусаў*. Ім залежала на тым, каб больш і больш людзей уцягнуць у нелегальныя акцыі. Апантаных падкінутымі з Масквы ідэямі класовага змаганьня і рэвалюцыі, падахвочаных маскоўскімі грашыма, яны не праймаліся лёсам асобнага чалавека. Яны расцэнвалі як правакацыйную і варожую нават самую думку пра зьмякчэньне пакараньня асуджаным дзеячам БСРГ, а дзеянні хадайнікаў за вязьняў — ад польскіх сацыялістаў і лібералаў да Астроўскага і Луцкевіча — называлі рэкламнаю кампаніяй, накіраванаю на тое, “каб зламаць волю засуджаных кіраўнікоў Грамады” (Зьвязда. 1929. 17 лютага).

Падзеям 27 лютага папярэднічалі падзеі сьнежня 1928 г. 19 чысла гэтага месяца куратар выключыў з ВБГ 17 вучняў — сямі- і васьмікласнікаў. У той самы дзень педагогічная рада аднагалосна вырашыла зьвярнуцца да ўладаў з просьбаю, каб вучні былі вернутыя ў гімназію. Назаўтра, калі дэлегацыя педагогаў мелася йсьці з петыцыяй у кураторыю і да ваяводы, выключаныя камсамольцы, якія напярэдадні самі прасілі педраду пра заступніцтва, прыйшлі ў гімназію і сарвалі заняткі. Былы вучань ВБГ Якуб Міско ў “дакументальнай аповесьці” “Было яно калісьці...”¹ ня кажа, хто падвучыў іх наладзіць гэтую акцыю, і ня піша, што настаўнікі хадзілі за іх прасіць. Затое паведамляе, што “ў гімназію заявіўся расхваляваны Луцкевіч”. “Гэта ж адна з апошніх беларускіх гімназіяў, — плакаў ён, — і яе могуць закрыць. Няўжо вам яе не шкада?” Ім — камсамольцам — не было шкада. Яны кіраваліся прынцыпам “або ўсё, або нічога”. Праз забастоўку яны намагаліся вярнуць у гімназію ўсіх выключаных. Луцкевіч тлумачыў, што гэта немагчыма, што педагогі будуць старацца...

Гэты эпізод ва ўспамінах Я. Міско скончаны такою інфармацыяй: “Парламенцёр” нічога не дабіўся. У насьценгазеце пасля яго візіту паявілася записка пад загалоўкам “Пашкадаваў воўк кабылу...” Загаломак “заметкі” найлепш сьведчыць пра культурны ўзровень камсамольцаў, а вынікам страйку было выключэньне не 17-ці, а 22-х гімназістаў. З кнігі Я. Міско даведваемся, што Астроўскі і тады “хапаў хлопцаў, біў іх па твары, дзяўчат ірваў за косы”, але мемуарыст ня піша, што, нягледзячы на ўсё, педагогі яшчэ раз прасілі ласкі ва ўладаў. Ваявода заявіў, што ён дасьць згоду на тое, каб былыя гімназісты зноў селі на вучнёўскія лавы, пры адной умове: калі паслы на Сойм — Ігнат Дварчанін і былы старшыня Таварыства Беларускае Школы Флягонт Валынец — гарантуюць, што гэтыя маладыя людзі ня будуць уцягваць астатніх вучняў у палітыку. Дварчанін і Валынец такіх гарантыяў не далі².

Свае погляды на сьнежаньскія (1928) і лютаўскія (1929) падзеі ў Віленскай гімназіі, а таксама і ў Клецкай, на палітыку камуністаў Луцкевіч выкладзе 8 студзеня 1930 г. у газеце “Наперад!” — у перадавым артыкуле “Барацьба за моладзь”, які друкуецца тут у якасьці дадатку. Аб тым, што рабілася ў канцы 1928 — пачатку 1929 г. у ТБШ і гімназіях, мы ў значнай меры даведваемся з выпушчанага 28 лютага 1929 г. бюлетэню “Весткі Таварыства Беларускае Школы”, які, бадай, на 90 адсоткаў пісаны рукою Луцкевіча, і з часопісу “Сям’я і Школа” — органу ВБГ, рэдактарам якога стаў выпускнік гімназіі і яе настаўнік Вінцук Грышкевіч, а самым актыўным аўтарам — Луцкевіч¹.

¹ Нейтральная інфармацыя пра выхад № 1 “Сям’я і Школа” надрукаваная ў “Савецкай Беларусі”: 1929. 2 сакавіка.

² А. Сталевіч назаве А. Луцкевіча і прайдзісьветам (Польмя. 1930. № 2. С. 86), але яго пераплоне А. Альшэўскі: ён залічыць Луцкевіча ў “бандыты ад контррэвалюцыі” і ў “высокакваліфікаваныя палітычныя прастытуткі” (Зьвязда. 1931. 4 лютага).

У канцы 1928 — на пачатку 1929 г. Луцкевіч бачыў, што бальшавікі кіруюцца прынцыпам “чым горш, тым лепш”. Ён ужо прыйшоў да высновы, што КПЗБ гатовая лепш зьнішчыць кожную арганізацыю, чым страціць у ёй свой уплыў. Ён выдатна ведаў, што значыць інтэлектуальная эліта для кожнае нацыі, і бачыў намер бальшавікоў пазбавіць беларусаў гэтае эліты.

І вось 27 лютага 1929 г. камуністы з дапамогаю прэзентыўна выключаных Астроўскім гімназістаў інспіравалі ў ВБГ яшчэ адзін страйк. (“Савецкая Беларусь” 1 сакавіка 1929 г. памылкова паведаміла, што заняткі спынілі вучні старэйшых класаў).

Луцкевіч ня мог салідарызавацца з камуністамі. Ня мог ён ухваляць і Астроўскага, які, спрыяючы камунізацыі гімназіі, давёў яе да такога стану. І асуджаць ня мог. Да пары ён заставаўся маўклівым сьведкам санацыі ВБГ ад камуністычных элементаў, якую вёў былы камуніст Астроўскі.

Але Луцкевіч ня толькі назіраў. Ён змагаўся за беларускія ўстановы сваімі метадамі. Бальшавікі падрывалі не адно беларускія гімназіі. Флягонт Валынец ператварыў ТБШ у філію “Змаганьня”. Луцкевіч, Антон Трэпка, Кузьма Крук, Язэп Шнаркевіч ды іншыя дзеячы ратавалі й гэтую ўстанову. Паколькі заснавальнікам гімназіі было ТБШ, дзейнасьць якога улады прыпынілі ў жніўні 1928 г., Луцкевіч бярэ чынны ўдзел у тым, каб ВБГ стала канцэсіяй бацькоўскага камітэту. Ён жа бярэ ўдзел і ва ўратаваньні ад разгрому ТБШ.

Бальшавікі рэагавалі на паводзіны А. Луцкевіча адпаведна. 5 сакавіка 1929 г. у “Зьвяздзе”, а 6-га — у “Савецкай Беларусі” Ан. Сталевіч, называючы Астроўскага дырэктарам-фашыстам, обер-фашыстам і чэмпіёнам фашызму, які ўтварае адзіны фронт з польскімі фашыстамі, зрабіў заўвагу: “Адзіны фронт беларускіх і польскіх фашыстаў падтрымоўвае і стары круцель і згоднік А. Луцкевіч, які, хаваючыся за плечы Астроўскага, хоча нявіннасьць захаваць і капіталчык нажыць”². 10 сакавіка ў “Савецкай Беларусі” друкуецца тэндэнцыйная нататка аб прычынах сьмерці Луцкевічавай жонкі, а 20-га А. Альшэўскі ў “Зьвяздзе” і “Савецкай Беларусі” камэнтуе вынікі апеляцыйнага працэсу. Ня пішучы нічога канкрэтнага пра зьмякчэньне прысудаў усім, хто праходзіў па справе БСРГ, пра апраўданьне яшчэ сямі (а ўсяго дваццаці пяці) грамадаўцаў, гэты публіцыст акцэнтна ўвагу на Луцкевічы ды Астроўскім ды піша ў “Савецкай Беларусі”:

“Аднэй “перамогай” можа хваліцца фашызм — гэта Луцкевічам і Астроўскім. Луцкевіч і Астроўскі апраўданы апеляцыйным судом. Яго вялікасьць польскі фашызм захацеў прызнаць, што паважаныя паны Луцкевіч і Астроўскі добра паказалі сябе на працы здрады інтарэсаў беларускага народу і што яны поўнасьцю заслугоўваюць апраўданьня, міласьці і... фашысцкай падзякі”.

Луцкевіч цяпер ужо на першым месцы, Астроўскі — на другім. Але самае цікавае для нас — далей. Альшэўскі пісаў:

“Паліцэйска-фашысцкія ўчынкі Астроўскага ў Віленскай Беларускай гімназіі і зусім недвухсэнсоўная салідарнасьць з гэтымі ўчынкамі пана Луцкевіча лепш за ўсё паказвае іх нацыянал-фашысцкі твар”.

Здаецца, тут упершыню публічна ўжыты тэрмін “нацыянал-фашызм”. Такім чынам, бальшавікі вынайшлі новую палітычную плынь у Беларусі, на чале якое “паставілі” Луцкевіча. Ад гэтага часу Астроўскі і правыя апаненты Луцкевіча — Станкевічы, Рагуля ды іншыя — будуць згадвацца ў бальшавіцкіх “памяньніках”, як правіла, толькі пасьля яго.

¹ “Зьвязда” паведаміла пра яе прыезд 6 красавіка 1929 г.

² Гл.: Сянкевіч А. Клясавае барацьба ў беларускай літаратуры: (Апрацаваная стэнаграма дакладу, які прачытаны да беларускага тыдню ў Камакадэміі) // Бальшавік Беларусі. 1930. № 8-9. С. 28.

Памылка Зьміцера Жылуновіча, які не звярнуў увагі на артыкул А.

Цукермана.

Хоць на XII зьездзе партыі яго вывелі з кандыдатаў у сябры ЦК, канец 1928 — пачатак 1929 г. складваўся для намесьніка народнага камісара асьветы БССР, кіраўніка Галоўмастацтва Зьміцера Жылуновіча някепска. Сьвяткаваліся 10-годзьдзе БССР і 20-я ўгодкі ягонае літаратурнае дзейнасьці. У “Полымі” (1928, № 10) быў надрукаваны ягоны артыкул “Беларускія секцыі РКП”, у якім ён паказаў ролю выхадцаў з БСГ у заснаваньні Беларускае савецкае дзяржаўнасьці і КП(б)Б. Былы Старшыня Рады БНР Язэп Лёсік пачаў друкаваць працу “Граматычны склад мовы Ц. Гартнага”. Свой артыкул Жылуновічу прысьвяціў і Старшыня ЦВК БССР Аляксандр Чарвякоў. Была заснаваная Беларуска Акадэмія Навук, і яго, З. Жылуновіча, зацьвердзілі акадэмікам. У пятым нумары “Полымя” за 1929 г. ён надрукаваў успаміны пра сваю маладосьць — “Дваццаць гадоў назад”. Распавёў і пра сваю паездку ў Вільню, у рэдакцыю “Нашае Нівы”. Былі ў тых успамінах і закіды. Напрыклад, такі:

“Абоіх нас [Жылуновіча і Сяргея Палуяна] не задавальняў слабы радыкалізм кіраўнікоў газеты і інтэлігенцкая адмежаванасьць ад рабочых. Слабая сувязь апошніх з рэдакцыяй наводзіла мяне на сум, і мы з С. Палуянам ня бачылі пад ёй моцнага грунту. Невыразнасьць палітычнага крэда рэдактара газеты А. Уласава, белетрыстага і бліжэйшага супрацоўні-ка рэдакцыі Ядвігіна Ш. ды іншых, іх распльўчатаць у поглядах на сацыялістычны рух, на рабочае пытаньне выразна кідалася ў вочы і наводзіла нас на сумлівыя развагі...”

Вытрыманы бальшавіцкі падыход. Было ў тых згадках і такое:

“С. Палуян, згодна з яго словам, належаў у той час да ўкраінскіх с.-д., быў досыць ле-ванастроеным чалавекам, дэмакратам чыстае “душы”. Дзякуючы гэтаму нас абоіх больш за ўсё цягнула да Антона Луцкевіча, у гутарках з якім мне ўдалося пераканацца, што ён сьведомы марксісты. А. Луцкевіч сам казаў, што ён належыць да с.-д., не далучаючыся да ніводнае іх фракцыі. Аднак у справе падзяленьня ім інтэрнацыянальнасьці рабочага руху і ў пытаньні падвядзеньня выразнай сацыяльнай базы пад беларуска-нацыянальны рух — мы разыходзіліся. У доказах і спрэчках А. Луцкевіч выглядаў у маім ваччу не зусім вытрыманым сацыял-дэмакратам, як мне тады паказвалася. Памятаю, калі мне з ім у будынку бібліятэкі Даніловіча, дзе, здаецца, А. Луцкевіч меў для сябе мізэрны прытулак, давялося заўзята і доўга спрачацца па пытаньню інтэрнацыянальнасьці і пралетарскасьці сацыял-дэмакратычнага руху!.. Я адчуваў у А. Луцкевічу добра падрыхтаванага чалавека, але, урэшце, астаўся далёка непераможаным у дыскусіі з ім... З іншымі сябрамі рэдакцыі мне было зусім лёгка спрачацца, і я многа разоў раскрываў іх недасканалую, па-мойму, сацыялістычную пляцформу”.

¹ На крутым павароце: Ідэолага-палітычная барацьба на Беларусі ў 1929—1931 гг.: Дакументы, матэрыялы, аналіз. / Аўтар-складальнік доктар гістарычных навук, прафесар Р. П. Платонаў. Менск., 1999. С. 82.

² Тамсама. С. 94.

³ Тамсама. С. 99—100.

⁴ Гл.: Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14—21 лістапада 1926 г.) / Пад. рэд. С. Некрашэвіча і Ў. Ігнатоўскага. Менск, 1927. С. 373. У 1931 г. дацэнт БДУ Я. Сякерская дасьць Жылуновічу за гэта “адлуп” (гл. Супроць контррэвалюцыйнага беларускага нацыянал-дэмакратызму. Менск, 1931. С. 67). Аўтарка ў выкрывальніцкім імпеце так зарапартуецца, што “ўваскросіць” Яна Луцкевіча ды напіша, што “зараз” (у 1931 г. — А. С.) ён зьяўляецца сябрам “вядомага польскага ахраньніка Кірцініса” (так яна назвала віленскага ваяводу Кіртккліса).

Ня буду каментавачь гэты фрагмент. Адзначу толькі, што кіраўнікі “Нашае Нівы” не прапанавалі Жылуновічу месца ў рэдакцыі і не вербавалі яго ў БСГ (Браніслава Тарашкевіча, Аркадзя Смоліча прынялі ў партыю пад той час. І Я. Станкевіч далучыўся да беларускага руху амаль тады ж.)

Калі пяты нумар “Польмя” здавалі ў набор, у Менск якраз прыехала камісія ЦКК УсеКП(б)¹. Узначальваў яе старшыня ЦКК КП(б) Украіны, колісь меншавік Уладзімер Затонскі, празваны менскімі інтэлігентамі Паповічам. Бадай, першае, што зрабіў Затонскі ў Менску, — забараніў друкаваць працяг рамана “Крывічы” Міхася Зарэцкага ў тым самым “Польмі”. (А. Сянкевіч назаве гэты твор фашысцкім раманам².) Вывучыў Затонскі й ранейшыя публікацыі ў газетах ды часопісах, асабліва на гісторыка-партыйныя тэмы. А тут і пяты нумар “Польмя” выйшаў (пра яго выхад “Савецкая Беларусь” паведаміла 18 чэрвеня).

Над галавою Жылуновіча згусьціліся хмары. Пытаньне пра ягоныя ўспаміны апэратыўна было ўнесенае ў парадак дня паседжаньня Бюро ЦК КП(б)Б 27 чэрвеня 1929 г. А спачатку сябры Бюро заслухалі даклад Затонскага. Вось што пра гэты даклад пісаў праф. Расьціслаў Платонаў:

“Перш за ўсё дакладчык вылучыў нацыяналістычныя скажэньні ў працах па гісторыі Беларусі: “імкненьне нацыянал-дэмакратаў гістарычна абгрунтаваць незалежнасьць БССР і свой прыярытэт у будаўніцтве беларускай культуры”, “зацьвердзіць тэорыю пераемнасьці, згодна з якой беларуская культура зьяўляецца прадуктам эвалюцыі ідэй Скарыны (16 ст.), Ф. Багушэвіча (19 ст.) і непасрэднай дзейнасьці “нашаніўцаў”. Рэзкай, часам зьневажальнай крытыцы былі падвергнуты гістарычныя працы... У. М. Іг-натоўскага, артыкулы па гісторыі рэвалюцыйнага руху, падрыхтоўцы Кастрычніка ў Беларусі і стварэньня БССР 3. Х. Жылуновіча”¹.

Паколькі пытаньне пра ўспаміны Жылуновіча стаяла ў парадку дня другім, дык аўтар прыпазьніўся на паседжаньне Бюро, не паслухаў Затонскага. Затое пачуў Лазара Аранштама, сакратара Віцебскага акругкаму КП(б)Б і былога сакратара ЦК КПЗБ. “У нас атрымліваецца своеасаблівы адзіны фронт”, — сказаў той². І заявіў, што ёсьць несумненая сувязь паміж ўспамінамі А. Луцкевіча “За дваццаць пяць гадоў” і ўспамінамі Жылуновіча “20 гадоў таму”.

Жылуновіч называў Луцкевіча марксістам, а Луцкевіч, звяртаючыся да гісторыі БСГ, пісаў, што ў 1917 г. у партыі вылучылася “больш радыкальная сацыяльна група з Зьмітрам Жылуновічам (Цішкам Гартным), Чарвяковым і Дылаам на чале, якая пасьля ўвайшла ў склад Камуністычнае партыі і ўзяла на сябе ініцыятыву будаваньня Радавае Беларусі, зьдзейсьніўшы часткова — у складзе ССРР — наш дзяржаўны ідэал (1 студзеня 1919 г.), абвешчаны раней актам Рады Рэспублікі 25 марца 1918 году...”

Атрымліваецца, што не бальшавікі стварылі БССР, а выхадцы з БСГ. А яшчэ атрымліваецца, што выхадцы з БСГ, якія жывуць у Заходняй Беларусі, могуць змаўляцца з выхадцамі з БСГ, якія жывуць у БССР, каб нарэшце ажыццявіць свой дзяржаўны ідэал.

Жылуновіч спрабаваў абараняцца: “...я чуў т. Аранштама. ...ён прыводзіў... вытрымкі з часопісаў..., выпіскі з кніжак, выдадзеных там, якіх я ня бачыў і ніколі не чытаў, і гэтым хацеў даказаць свае думкі, і логікай хацеў паказаць, быццам я высоўваю ідэю яднаньня беларускага нацыянал-дэмакратызму з заходнім

¹ Яшчэ адзін баец ідэалагічнага фронту. Ягоны фотаздымак маецца ў кнізе Мікалая Арэхвы “Дела и люди КПЗБ”, але аўтар не расшыфраваў ягонае імя: Абрам, Авігдор, Арон?.. Віталь Скалабан, якога я прасіў пашукаць у справах КПЗБ біяграфічныя звесткі пра А. Цукермана, кажа, што няма ні асабовае справы, ні ўліковае карткі гэтага бальшавіка. Быў чалавек — і зьнік. Такога быць ня можа. Пошук трэба працягваць.

беларускім шавінізмам. Калі вы прагледзіце гэты артыкул (успаміны Жылуновіча. — А. С.), то вы толькі знойдзеце там адно, менавіта тое, што я назваў Луцкевіча сацыял-дэмакратам, і то ня зараз, а 20 гадоў таму назад. 20 гадоў таму назад я толькі раз сустрэўся з ім і пасля таго з ім не сустракаўся. Ведаю [яго] толькі па той інфармацыі і суджу па той інфармацыі, якая ёсць³.

Толькі тут, на паседжанні Бюро ЦК, Жылуновіч зразумеў, што пісаць праўду пра былое цяпер небяспечна. Гэта раней, гады тры таму, можна было беспакarana сказаць і надрукаваць, што браты Луцкевічы — сацыял-дэмакраты⁴. Ня тое цяпер. Па тым, як замазваліся заслугі перад партыяй нядаўна выгнанага з СССР Троцкага, а таксама Бухарына, як ачарнялася ўся іх ранейшая дзейнасць, па атмасферы на паседжанні Бюро Жылуновіч уцяміў, якую палітычную (а не фактычную) памылку ён учыніў. Да яго дайшло, што дзеля палітычнае мэтазгоднасці гісторыя павінна быць і будзе перапісаная. І Жылуновіч пачаў рух назад: "...у даным выпадку зьяўляецца заганай і безумоўнай памылкай, што я не ўлічыў таго становішча, тых адносін і настрояў Луцкевіча, у якіх ён зараз знаходзіцца. Але ж, таварышы, зусім нядаўна Луцкевіч працаваў з намі".

Нейк дзіўна гучаць гэтыя выказваньні З. Жылуновіча. Такое ўражаньне, што ён не зьвярнуў увагі на вялікі артыкул Ан. Зоркага (ён жа — сябар ЦК КПЗБ А. Цукерман¹) "Беларускі нацыянал-фашызм", які "Зьвязда" апублікавала пасля апеляцыйнага працэсу БСРГ у трох нумарах запар (26, 27 і 28 сакавіка). У тым артыкуле аўтар, грунтуючыся на брашурцы "За дваццаць пяць гадоў" і першым нумары часопісу ВБГ "Сям'я і Школа", прыпісвае "групе Луцкевіча-Астроўскага" (іншы раз "групе Астроўскага-Луцкевіча") такое, што пільны бальшавік, каб не здароўкацца з Луцкевічам, павінен быў бы пераходзіць на другі бок вуліцы. А наагул, артыкул А. Цукермана папярэднічаў "распрацоўкам" А. Сталевіча, А. Некрашэвіча ды інш. Калі верыць даце пад ім (1. 3. 1929), дык А. Цукерман вынайшаў тэрмін "беларускі нацыянал-фашызм" раней за А. Альшэўскага.

Пяром А. Цукермана вадзіў бальшавізм, які хацеў быў заднім чыслом сьцьвердзіць, што паслядоўна выступаў за самавызначэньне народаў, у тым ліку беларускага, і што БСГ не магла мець ніякага дачынення да абвяшчэньня БССР. Ён хацеў сьцьвердзіць, што былыя сябры БСГ ня мелі ніякага дачынення і да ўзьнікнення БСРГ. Гнеў А. Цукермана выклікала сьцьверджаньне А. Луцкевіча, што ў форме БССР беларускі незалежніцкі ідэал ажыццёўлены толькі часткова. Між тым БССР — сапраўды незалежная Беларусь, бо гэта Беларусь, незалежная ад буржуазіі. Гэты тэзіс стане кіраўнічым для наступных распрацоўшчыкаў тэмы, якім належала "давесьці", што БСГ і нашаніўцы па прыродзе сваёй не былі выразнікамі інтарэсаў беларускага народу, а толькі буржуазіі і кулакоў. Вынікам іх дзейнасці стала БНР. Эстафету ў нашаніўцаў і БСГ падхапілі нацыянал-фашысты — як выразнікі інтарэсаў буржуазіі, кулацтва ў Заходняй Беларусі. Марачы пра аднаўленьне БНР, яны падтрымліваюць агрэсіўныя памкненьні Пілсудскага ў адносінах да СССР, а працы Луцкевіча — гэта "ідэалагічная падрыхтоўка мас да вайны супроць СССР, гэта верная

¹ Трэба мець на ўвазе, што камуністы бачылі ня толькі беларускі нацыянал-фашызм, але й жыдоўскі (гл., напрыклад, артыкул "На барацьбу з яўрэйскім нацыянал-фашызмам" у № 7 "Бальшавіка" за 1930 г.).

² Зюзькоў А. Вышэй сьцяг пралетарскага інтэрнацыяналізму // Бальшавік Беларусі, 1933, № 5—6. С. 71.

³ Тамсама.

⁴ Гл.: Бальшавік. 1934. № 1.

П. Корчык у тым самым годзе выпусьціць у Вільні на беларускай і польскай мовах брашурку "Нацыянал-апартунізм у КПЗБ і ідэалагічная спадчына Беларускай Рэвалюцыйнай Арганізацыі".

служба польскаму фашызму”. З напісанага А. Цукерманам вынікала, што нацфашысты, імкнучыся да аднаўленьня БНР, хацелі зьнішчыць БССР — сапраўды незалежную дзяржаву беларускага народу.

Вось у якую кампанію трапіў З. Жылуновіч. Належала б яму прачытаць і рэзалюцыю ЦК КПЗБ аб нацыянал-дэмакратычных выступленьнях у БССР (Зьвязда. 1929. 28 траўня). А ў ёй выразна асуджаны тэорыі, “якія імкнуцца радаслоўную бальшавіцкай партыі Беларусі весьці ад Беларускай сацыялістычнай Грамады ці ад інтэлігенцкіх груп, што ўліліся ў партыю ў перыяд 1918—1920” (гэта намёк і на Беларускаю Камуністычную Арганізацыю У. Ігнатоўскага, М. Чарота ды інш.).

...20 сьнежня 1929 г. (зноў жа: пасля перамогі Сталіна над Бухарыным) у “Зьвяздзе” зьявіцца істотна падрэдагаваны працаўнікамі апарату ЦК ліст З. Жылуновіча “Мае памылкі і іх карэньні”. Марксіст і сацыял-дэмакрат Луцкевіч будзе названы ў ім фашыстам і белагвардзейцам.

Жылуновіч, потым Чарвякоў... Айцы БССР адмаўляліся ад сваіх заслугаў. На карысьць Сталіна.

Абсяг паняцьцяў нацыянал-дэмакратызму, нацыянал-фашызму і нацыянал-апартунізму.

Вось цяпер і настала пара разгледзець пытаньне пра нацыянал-дэмакратызм і нацыянал-фашызм, а таксама пра нацыянал-апартунізм па сутнасьці.

Зацёмім: у 20—30-х гг. XX ст. тэрмін “фашызм” выкарыстоўваўся лішне шырока, у тым ліку і ў дачыненьні да Польшчы. У краіне, у яе палітыцы меліся элементы фашызму, аднак рэжым, усталяваны Язэпам Пілсудскім, можна назваць хутчэй аўтарытарным, мілітарызцкім, шавіністычным, а не таталітарным. У Польшчы перасьледавалі ў першую чаргу прыхільнікаў таталітарных ідэалогіяў: камунізму ды нацыянал-сацыялізму, у тым ліку беларускага.

Зьвяртаю ўвагу й на тое, што ад 1925 г. у стане заходнебеларускіх дэмакратаў не было еднасьці. Паміж левымі і правымі існавалі непераадольныя супярэчнасьці і бесьперапынна вялася палеміка. Вядома таксама, што паміж беларускімі левымі й правымі дэмакратамі, з аднаго боку, і польскімі шавіністамі, з другога, не магла ўсталявацца і ніколі не ўсталявалася згода.

Патрабуюцца яшчэ ўдакладненьні. Тэрмін “нацыянал-дэмакраты” стасуецца да беспартыйных дзеячоў у БССР, а тэрмін “нацыянал-фашысты” — да беспартыйных і да чальцоў усіх, акрамя КПЗБ, беларускіх партый у Заходняй Беларусі. Іншы раз нацдэмаў і нацфашыстаў называлі беларускімі нацыянал-шавіністамі, шавіністамі.

Камуністы паабалал мяжы, западозраныя ў супрацоўніцтве з нацыянал-дэмакратамі ці нацыянал-фашыстамі, у спрыяньні ім ці сімпатыях да іх, атрымалі назоў нацыянал-апартуністаў (ужываўся і тэрмін “нацыянал-ухілісты”). Іх ставілі іншы раз на адну дошку з нацыянал-дэмакратамі, нацыянал-фашыстамі¹ і польскімі фашыстамі, пра што мы можам прачытаць у артыкуле яшчэ аднаго бальшавіцкага ідэолага — Андрэя Зюзькова: “Разьвіваючы тэорыю барацьбы дзвёх культур — рускай і беларускай, — нацдэмы (і нацапартуністы) стварылі адзіны фронт з нацфашыстамі Заходняй Беларусі (Луцкевіч, Астроўскі, Станкевіч і інш.), зьяўляючыся такім чынам агентамі польскага фашызму”².

Найбольш знакамітых нацыянал-фашыстаў мы ўжо ведаем пайменна. Найбольш вядомыя нацыянал-дэмакраты — Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік, Сьцяпан Некрашэвіч, Аркадзь Смоліч... Нацыянал-апартуністы — гэта найперш агенты нацдэмакратызму, нацфашызму і польскага фашызму ў КП(б)Б З. Жылуновіч, У. Ігнатоўскі, А. Баліцкі, наркам земляробства Зьміцер Прышчэпаў (“прышчэпаўшчына была дзейнасьцю тых жа нацдэмаў у абсягу эканамічным”³) ды інш. У КПЗБ у лік нацыянал-апартуністаў трапяць змагары супраць нацдэмакратызму й нацфашызму Л. Родзевіч, А. Капуцкі ды інш. І ЦК партыі прыме рэзалюцыю “Аб асноўных крыніцах нацыянал-апартунізму ў Камуністычнай партыі Зах. Беларусі”⁴. А пакуль што Сталевіч-Родзевіч сам высвятляе вытокі нацыянал-дэмакратызму й нацыянал-фашызму.

Вытокі нацыянал-дэмакратызму й нацыянал-фашызму, або Рэвізія гісторыі беларускага руху і БСГ, учыненая А. Сталевічам і А. Некрашэвічам.

Працягваючы справу, распачатую Ан. Зоркім і Цэнтральным Камітэтам КПЗБ, сябар гэтага ЦК А. Сталевіч, адзначаў, што ў пытанні пра вытокі нацыянал-дэмакратызму і нацыянал-фашызму “часта-густа блытаюцца і спатыкаюцца нават некаторыя члены партыі”. Бо яны, відавочна, сыходзілі ў сваіх разважаннях з наяўнасці на пачатку XX ст. беларускага руху. Вядома, што гэты рух быў запачаткаваны і кіраваны беларускімі сацыялістамі, аб’яднанымі ў Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе. У 1906 г. БСГ і яе лідэры стварылі газеты “Наша Доля” й “Наша Ніва”. Вядома таксама, што ў канцы 1917 г. левае крыло БСГ (З. Жылуновіч, А. Чарвякоў ды інш.) стварыла Беларускаю Сацыял-Дэмакратычную Рабочую Партыю. Потым гэтая партыя стала асноваю беларускіх секцыяў Расійскае Камуністычнае Партыі бальшавікоў (РКП(б)). На базе беларускіх секцыяў РКП(б), якія мелі сваёю папярэдніцаю БСГ, і бальшавіцкіх арганізацый, падпарадкаваных Паўночна-Заходняму абкаму РКП(б), у канцы 1918 г. была створана КП(б)Б. Ня менш вядома, што БСГ стаяла ля вытокаў БНР (абвешчана 9 сакавіка 1918 г.). Аднак вядома й тое, што з ініцыятывы беларускіх секцыяў і Беларускага нацыянальнага камісарыяту пры Народным камісарыяце ў справах нацыянальнасцяў РСФСР у канцы таго ж году ЦК РКП(б) прыйшоў да высновы аб неабходнасці стварыць ССРБ. Вось дзеля таго, каб у новай рэспубліцы мелася свая “кіруючая і накіроўваючая сіла”, напярэдадні яе абвяшчэння й была створана КП(б)Б — складовая частка РКП(б). (Такая бальшавіцкая дыялектыка: рэспубліка быццам незалежная, а кіруючая партыя гэтае рэспублікі ўваходзіць у склад кіруючае партыі іншае краіны.)

Гэтыя факты былі выдатна вядомыя і занатаваныя ў шматлікіх публікацыях, асабліва ў артыкулах і ўспамінах старшыні першага ўраду ССРБ З. Жылуновіча і старшыні ўраду БНР А. Луцкевіча. У канцы 1929 г., як мы бачылі, Жылуновіч ужо прызнаў памылковасць сваіх публікацыяў, і пачалося перапісванне гісторыі беларускага руху, КП(б)Б і ССРБ, якое трэба разглядаць у кантэксце з перапісваннем гісторыі УсеКП(б), Расіі і СССР. Гэтая гісторыя стала непазнавальнаю пасля таго, як у Палітбюро з усіх папличнікаў Леніна застаўся адзін Сталін. Як у Маскве прыніжалася роля ў рэвалюцыйным руху ўсіх левых партый, акрамя бальшавіцкай, так і ў Менску. Як у Маскве шальмавалі ўсіх апазыцыйных Сталіну левых дзеячоў, так і ў Менску. Як у Маскве рэвізавалася гісторыя бальшавізму, так і ў Менску. Як у Маскве перасьледавалі камуністаў-іншадумцаў, так і ў Менску. У Маскве належала давесці, што Сталін (побач з Леніным) быў аўтарам кастрычніцкага перавароту і СССР, а ў Менску — што Сталін (побач з Леніным) быў ініцыятарам стварэння КП(б)Б і БССР.

Агульнае кіраўніцтва працэсам перапісвання беларускае гісторыі знаходзілася ў Маскве, а канкрэтная праца ўскладалася на аддзел прапаганды ЦК КП(б)Б, на падначалены яму гістпарт і на створаны ўвосень 1929 г. Інстытут гістарычных навук Беларускае Акадэміі Навук (БАН). Трэба было рэвізаваць гісторыю беларускага руху, БСГ і газеты “Наша Ніва”. Балазе для гэтага склаліся і суб’ектыўныя перадумовы: у 1929 г. Луцкевіч і яго аднадумцы сталі ў жорсткую апазіцыю да камуністаў.

У верасні 1929 г. на сходзе актыву Фрунзаўскае раённае партыйнае арганізацыі

¹ Зьвязда. 1929. 24 верасня; Савецкая Беларусь. 1929. 25 верасня; Рабочий. 1929. 25 верасня.

² Зьвязда. 1929. 27 снежня. У гэтым нумары апублікаваны і ліст А. Чарвякова.

³ Гл.: На крутым павароце... С. 176—184.

ў Менску, на якім, у прыватнасці, абмяркоўваліся паводзіны сябра КП(б)Б пісьменьніка Міхася Зарэцкага, А. Сянкевіч заявіў наступнае:

“Трэба спыніцца на пытанні, узятым Зарэцкім, аб прагрэсіўных і рэвалюцыйных традыцыях “Нашай Нівы” для свайго часу.

Усім вядома, што “Наша Ніва” была ліберальнай газетай, інакш бы яна не існавала праз гады рэакцыі...

...Хто і калі супярэчыў супраць цвёрджання аб рэвалюцыйнасці нацыянал-вызваленчага руху на пэўным этапе гістарычнага развіцця? Спрэчкі ідуць не аб тым ці зьяўлялася, напрыклад, Беларуская сацыялістычная Грамада рэвалюцыйнай арганізацыяй у тым сэнсе, як рэвалюцыйнымі партыямі Ленін называў у той час дробнабуржуазныя партыі сацыялістыч-рэвалюцыйнага і інш.

Спрэчкі ідуць наконт такой формы ідэалізацыі Беларускай Сац. Грамады, калі яе імкнуцца падфарбаваць сацыял-дэмакратычнай арганізацыяй, калі яе хочучь паказаць заснавальнікам Беларусі як дзяржавы, заснавальнікам БССР¹.

Гэтыя выказванні, як і Цукерманавы, былі, калі карыстацца бальшавіцкаю лексікаю, яшчэ няспелыя, але новая гістарыяграфічная канцэпцыя была ў асноўным выпрацаваная. Пад кіраўніцтвам ЦК КП(б)Б больш шчыльна над гэтую тэмаю папрацаваў А. Сталевіч. Адначасова аддзелу агітацыі і прапаганды даводзілася ў канцы году і перадаваць артыкулы пісаць. У адным з іх у поўнай адпаведнасці са сталінскаю дактрынаю сьцьвярджалася, што “адзінай партыяй, якая на працягу ўсіх год свайго існавання вяла пралетарыят да знішчэння сацыяльнага і нацыянальнага прыгнечання, была... партыя бальшавікоў” і што эвалюцыя БСГ “была працэсам далейшага, усё большага, замацавання рэакцыйнай ідэалогіі, канчатковага ператварэння... у контррэвалюцыйную арганізацыю”². У пакаенні ж ліст З. Жылуновіча агітпрап уставіў, як гэта паказаў Р. Платонаў³, наступную сэнтэнцыю: “...камуністычная партыя Беларусі зьяўляецца адзінай прадстаўніцай беларускіх працоўных гушчаў у іх барацьбе за сацыяльна-нацыянальнае вызваленне, пачынаючы з тых часоў, калі не было і ўспаміну пра малапомную Луцкевічаву рэвалюцыйную грамаду і канчаючы апошнімі часамі”.

Атрымліваецца, што КПБ узнікла ў 1901 г., бо “Луцкевічавы” Грамада фармавалася цягам 1902—1903 году. Значыць, КПБ узнікла і раней за бальшавізм.

А. Сталевіч, прыйшоўшы да высновы, што нацдэмакратызм, як і нацфашызм, маюць сваёю сацыяльнаю базаю буржуазна-кулацкае асяроддзе і вядуць радавод ад 1906 г. — ад БСГ і “Нашае Нівы”, дзеля “ доказы ” гэтага тэзісу ўчыніў некалькі фокусаў.

Першы фокус: ён штучна падзяліў беларускі рух пачатку ХХ ст. на нацыянальна-адрэджэнскі (рух беларускае буржуазіі і кулацтва) і нацыянальна-вызваленчы (рух шырокіх працоўных і эксплуатаваных масаў пад кіраўніцтвам бальшавікоў). Такім чынам беларускі рух прыводзіўся ў адпаведнасць са сталінскаю дактрынаю: яму амаль ад самага пачатку надавалася класавая

¹ Гл.: Станкевіч С. Савецкае асуджэнне “Нашай Нівы” і спробы ейнае рэабілітацыі // Крыніца. 2000. № 11—12; Сідарэвіч А. Пасляслоўе // Тамсама.

² Бальшавік Беларусі. 1929. № 11—12. С. 88.

Сьледам за артыкуламі А. Сталевіча і А. Некрашэвіча ў “Бальшавіку Беларусі” (№ 1-2 за 1930 г.) зьявіўся артыкул Данільчыка і Карнейчыка (імёны не названыя) “Супроць нацыянал-дэмакратычных выпраўленьняў гісторыі Савецкай Беларусі”. Яго аўтары ўзяліся паказаць, “як ня трэба і ня можна пісаць гісторыю Беларусі”, разабраўшы прыклады “шкоднае ідэалізацыі мінулага, якімі па сутнасці зьяўляюцца гістарычныя артыкулы т. Жылуновіча”. Адаўшы належнае гэтым аўтарам, усё ж адзначым: не яны былі першыя.

³ Бальшавік Беларусі. 1929. № 11—12. С. 85.

дыферэнцыяцыя і змаганьне дзвюх тэндэнцыяў: буржуазна-ліберальнае ды пралетарска-рэвалюцыйнае.

Другі фокус: два перыяды гісторыі БСГ былі рэзка супрацьпастаўлены адзін аднаму. Першы перыяд яе гісторыі — 1902—1906 гг. Адзначалася, што ў 1905 г. партыя “палітычна афармляла тэндэнцыі і пазіцыі... рэвалюцыйна-дэмакратычнай дробнай буржуазіі”, г. зн. усяго сялянства. Пры гэтым рабілася нацяжка: “Барацьба сялян за адняцьце зямлі ад абшарнікаў, за дэмакратычную рэспубліку была вастрэй і пераважала над уласьніцкімі тэндэнцыямі, над абаронай уласнасьці”. Можна падумаць, што сяляне цэнтральных і заходніх беларускіх паведаў, дзе не было абшчыннага землеўладаньня, гатовыя былі зрабіць падзеленую панскую зямлю грамадскаю ўласнасьцю. Другі перыяд гісторыі БСГ, паводле А. Сталевіча, — нашаніўскі, які пачаўся ў 1906 г. У гэты час партыя “стала спаўзаць з рэвалюцыйных пазіцыяў, падлягаць распаду, перараджацца ў групоўку буржуазных ліберальнічаючых інтэлігентаў”.

Каб апраўдаць супрацьпастаўленьне двух этапаў гісторыі БСГ, быў учынены **трэці фокус.** Сьцьвярджаючы, што “гегэмонам у кіраўніцтве БСГ была безумоўна яе значна большая па ліку буржуазна-ліберальная частка”, Сталевіч зрабіў агаворку, што ў час рэвалюцыйнага ўздыму гэтая частка кіраўніцтва ня мела пад сабою моцнае базы і таму трымалася ў ценю. Хоць і ў час уздыму яна “старалася знутры тармазіць лявеньне БСГ і прыбліжэньне яе пад кіраўніцтва пралетарыяту” (чытай: бальшавікоў. — А. С.), найлепш свае намеры ёй удалося ажыцьцявіць пасья падаўленьня рэвалюцыі, у час рэакцыі і сталыпінскае аграрнае рэформы. Адчуўшы “апору на вёсцы сярод кулацтва”, ліберальная частка БСГ “выплывае на паверхню”. З гэтага можна зрабіць выснову, што да 1906 г. партыя кіравалі нейкія невядомыя асобы, а вась з 1906 г. — Іван ды Антон Луцкевічы, Аляксандар Уласаў, Вацлаў Іваноўскі (так і напісана: “адноўленае кіраўніцтва адраджэнцкім рухам”).

Каб прадэманстраваць, як лібералізавалася БСГ, учыняецца **чацьвёрты фокус:** “Наша Доля” супрацьпастаўлена “Нашай Ніве”. “Адноўленае кіраўніцтва адраджэнцкім рухам”, піша А. Сталевіч, “замест закрытай царскім урадам радыкальнай газеты народніцкага тыпу “Наша Доля”... пачынае ў канцы 1906 г. выдаваць ліберальную газету “Наша Ніва”. Атрымліваецца: “Нашу Долю” выпускалі адны кіраўнікі БСГ, а “Нашу Ніву” — іншыя.

Сталевіч зьяўляецца таксама адным з аўтараў міфу пра тое, што падчас рэвалюцыі 1905 г. БСГ “ішла паасобна”, ізалявана ад іншых левых партыяў. Пазьней нацыяналістычныя гісторыкі таксама будуць сьцьвярджаць, што, прыкладам, БСГ і РСДРП не мелі нічога супольнага¹.

Галоўны ж міф заключаўся ў тым, што кастрычніцкі пераварот 1917 г. аўтаматычна прынёс ня толькі сацыяльнае, але і нацыянальнае вызваленьне. БСГ адсякалася ад нацыянальна-вызвольнага руху. Яго кіраўніком абвешчалася РСДРП(б) — РКП(б).

Ад гэтага часу БСГ не магла разглядацца як партыя, што мела пэўнае дачыненне да стварэньня ня толькі БНР, але і БССР. Некрашэвіч пісаў: “Што, напрыклад, значаць такія разважаньні ў артыкуле Жылуновіча “Да 10-годзьдзя БССР”, што БССР створана толькі таму, што існавалі беларускія секцыі РКП. Давайце далей працягваць гэтую думку: значыць, калі б беларускія секцыі пры РКП чаму-небудзь не існавалі б, тады БССР не была б створана?”

¹ Гл. у: Супроць контррэвалюцыйнага беларускага нацыянал-дэмакратызму. Менск, 1931. Часткова — у артыкуле А. Канакоціна “Абвастрэньне класавай барацьбы ў беларускай літаратуры ў перыяд сацыялістычнай рэканструкцыі” (Бальшавік Беларусі. 1930. № 8—9; Маладняк. 1930. № 12). Гл. таксама: На крутым павароце... С. 278—279.

Выходзіць, што Камуністычная Партыя цалкам не вырашае нацыянальнага пытання. Гэта, зразумела, супярэчыць першаму пэўнаму пункту праграмы РКП, зараз УсеКП. Такое прыпісванне пэўнай групе асоб, зьвязаных... з мінулым нацыянальна-вызваленчым рухам, гістарычнае місіі ў справе стварэння БССР, мякка кажучы, проста нелагічна”².

Па-другое, разрывалася пераемнасць паміж БСГ і нацыянальна-вызваленчым рухам у Заходняй Беларусі. Той самы Некрашэвіч пісаў, што сутнасць нацыянал-фашызму “ў тым, што Луцкевіч імкнецца ўстанавіць ідэю і арганізацыйную пераемнасць паміж рэвалюцыйным ў перыяд буржуазна-дэмакратычнае рэвалюцыі... дробнабуржуазным нацыянальна-адрэджаным рухам 1905 г. які пазней згубіў сваё рэвалюцыйнае значэнне, падпаўшы пад кіраўніцтва беларускага ліберальна-буржуазна-контррэвалюцыйнага нашаніўскага руху, з аднаго боку, і рэвалюцыйнае арганізацыі працоўных ды эксплуатаваных мас Заходняе Беларусі, якая ішла супольна і пад кіраўніцтвам Кам. партыі Заходн. Беларусі, Беларускаю Работніцка-Сялянскаю Грамадою — з другога”³.

Як бачым, А. Сталевіч і А. Некрашэвіч надалі паасобным ідэям Л. Аранштама, А.Цукермана і А. Сянкевіча “стройнасць”. Некрашэвіч, акрамя таго, дасяледаваў

Сацыяльна-палітычны змест нацыянал-дэмакратызму і нацыянал-фашызму.

Праводзячы мяжу паміж беларускім рухам да і пасля 1906 г., але ня цвёрда праводзячы адрозненні паміж паняццямі “нацыянальна-адрэджанскі” і “нацыянальна-вызвольны рух”, А. Некрашэвіч сістэматызаваў асноўныя пункты ідэалогіі нацыянал-дэмакратызму і нацыянал-фашызму. Улічыўшы выснову сакавіцкага пленуму ЦК КП(б)Б 1926 г., пералічым іх і мы.

Надэмакратам і нацфашыстам былі ўласцівыя:

- 1) адмаўленьне дыктатуры пралетарыята;
- 2) адмаўленьне наяўнасці класавае дыферэнцыяцыі на вёсцы, разважанні аб адзіным беларускім фронце;
- 3) адмаўленьне таго, што існавала беларуская буржуазія;
- 4) тэорыя самабытнасці: Беларусь мае спецыфічныя беларускія ўмовы, якія настолькі адрозніваюць яе ад іншых раёнаў Савецкага Саюзу, што і агульная палітыка партыі і савецкае ўлады тут не падыходзіць (калектывізацыя, вылучэнне пралетарскіх кадраў і інш.);
- 5) прыпісванне нейкае ролі дробнабуржуазным партыям у справе стварэння Камуністычнай партыі (большавікоў) Беларусі і БССР, ідэалізацыя гэтых партыяў;
- 6) ацэнка палітыкі кампартыі да 1929 г., у прыватнасці ў справе культурнага будаўніцтва, як палітыкі, якая амаль цалкам працягвае адрэджанскую палітыку. Артыкул Некрашэвіча, нагадаю, апублікаваны ў канцы 1929 г. Да кастрычніцкага пленуму ЦК КП(б)Б 1930 г. уяўленьне пра нацыянал-дэмакратызм абагацілася, а таму да гэтых шасці дадамо наступныя пункты з рэзалюцыі пленуму¹:
- 7) арыентацыя на дэмакратычны Запад у процілегласць пралетарскай Маскве;
- 8) тэорыя самабытнасці і тое, што вынікае з яе: ідэалізацыя мінуўшчыны, шуканне росквіту беларускай культуры ў эпоху сярэднявечча, ідэалізацыі шляхецкіх рэвалюцыянераў нахталт Кастуся Каліноўскага і г. д. (гл. таксама п. 3);
- 9) імкненне стварыць буржуазную па сваім зьмесце і нацыянальную па

⁵⁶ Гл.: Польша. 1929. № 6.

⁵⁷ Зьвязда. 1929. 13 верасня; Рабочий. 1929. 15 верасня.

сваёй форме культуру насуперак імкненню бальшавікоў стварыць культуру пралетарскую (сацыялістычную) па змесьце і нацыянальную па форме;

10) прызнаньне няўхільнасьці барацьбы дзвюх культур: расійскай і беларускай (пазіцыя, падобная да расійскае вялікадзяржаўнае).

Маючы агульныя пункты ў ідэалогіі, агульную сацыяльную прыроду, нацдэмы і нацфашысты імкнуліся стварыць агульны фронт (памятаеце выступ Л. Аранштама?) дзеля таго, каб адрадзіць БНР пад эгідаю Польшчы.

Абавязкова трэба мець наўвеце тое, што нацыянал-дэмакратызм быў агентураю беларускага нацыянал-фашызму, нацыянал-фашызм — складоваю часткаю польскага фашызму, а польскі фашызм — часткаю сусьветнага імперыялізму.

Нацфашызму, паводле А. Некрашэвіча ўласьцівыя такія асаблівыя рысы, як: 1) паклёпы на Савецкую Беларусь і 2) лямант пра чырвоны імперыялізм і захопніцкую палітыку Масквы (нацдэмакраты дазволіць сабе гэтага не маглі.)

Я пастараўся паказаць “вучэньне партыі аб нацыянал-дэмакратызме і нацыянал-фашызме” ў яго паўнаце. А калі выкладаць сутнасьць беларускага шавінізму сьцісла, дык яна заключаецца ў адмаўленьні дыктатуры пралетарыяту ў імя дэмакратыі і класовае барацьбы ў імя адзінага фронту дзеля дасягненьня нацыянальнай еднасьці (не забывайма, што Беларусь — падзеленая). Натуральна, што паняткі “нацыянал-дэмакратызм” і “нацыянал-фашызм” ня могуць супадаць, як ня могуць супадаць дэмакратыя і фашызм. Паводле логікі, заходнебеларускіх нацфашыстаў трэба было б таксама назваць нацыянал-дэмакратамі, ды ў бальшавікоў свая логіка.

Сацыял-фашыст А. Луцкевіч на чале нацфашыстаў і нацдэмаў.

25 кастрычніка 1925 г. А. Луцкевіч прачытаў для сяброў Беларускага Студэнцкага Саюзу лекцыю “Вільня ў беларускай літаратуры”. Паведамляючы пра гэта праз тры дні, газета “Жыцьцё Беларуса” пісала, што тэкст лекцыі будзе надрукаваны ў часопісе “Студэнцкая Думка”. І неўзабаве — у пятым сшытку часопісу — ён быў апублікаваны.

Для тых, хто не чытаў гэтага тэксту, скажу, што галоўная яго думка заключаецца ў наступным: яшчэ няведама, які з гарадоў — Менск ці Вільня — будзе ўрэшце цэнтрам адзінае Беларусі. Праўда, Луцкевіч нідзе не карыстаецца словамі “адзіная Беларусь”, “узьяднаная Беларусь”, бо тады яму давалося б мець справу з пракуратураю і палітычнаю паліцыяй, але думка прачытваецца і бяз словаў. Выкарыстоўваючы вобразы Уладзімера Жылкі, які назваў Вільню “крывіцкаю Меккаю”, а Менск — Медынаю, Луцкевіч пісаў: “*Меккай* выдаецца нашаму песьняру тая Вільня, з якога сьнянны беларуская Ідэя аказалася прымушанай уцячы ў *Медыну* — Менск. І — верыць глыбака Жылка — яна, гэтая Ідэя, як некалі Магамет у Мекку, вернецца йзноў у Вільню ўва ўсей сваёй велічы

¹ Да партыйных публіцыстаў аднясем і Б. Тарашкевіча, які ў 1931 г. пісаў: “Луцкевіч і Астроўскі, якія ў свой час прымазаліся да грамадаўскага руху для таго, каб яго з сярэдзіны дэзарганізаваць, цяпер зьяўляюцца кіраўнікамі галоўнага атраду беларускага нацыянал-фашызму і пачынальнікамі самага агіднага паклёпу супроць СССР і супроць рэвалюцыйнага руху на Заходняй Беларусі”. І тлумачыў паводзіны Луцкевіча і Астроўскага наступным чынам: “Яны, моў, таму і зьмянілі фронт, бо там у БССР... “праследуюць беларусаў і беларускую культуру”. І камэнтаваў: “Гэта, вядома, недарэчны паклёп на нацыянальную палітыку ленінскай кампартыі і савецкай улады” (гл.: Супроць контррэвалюцыйнага беларускага нацыянал-дэмакратызму. Менск, 1931. С. 109—110).

² Тэрмін “сацыял-фашысты” ў дачыненні да сацыял-дэмакратаў быў “узаконены” VI кангрэсам Камуністычнага Інтэрнацыяналу (1928).

³ Савецкая Беларусь. 1929. 22 верасня.

⁴ Гл.: Зьвязда. 1930. 5 сакавіка.

і славе, залунае тады над адвечным месцам “прарокавы сыцяг”, і ў знак трыумфу беларусаў “бомкне ўрачыстая медзь”...”

Для Луцкевіча не існавала пытання пра тое, якога колеру будзе той “прарокавы сыцяг”, бо такі сыцяг з беларускім надпісам ужо лунаў над Вільняю — на вежы Гедыміна — 1 мая 1925 г. І ў гэтым крытык цалкам салідарны з яшчэ адным паэтам — камуністам Родзевічам.

Лекцыя была прачытаная, яе тэкст — апублікаваны. Лекцыя як лекцыя, тэкст як тэкст. Нешта рамантычнае і для рамантыкаў. Усё гэта падзабылася б, калі б ня пяць абставінаў: 1) лекцыя была прачытаная адразу пасля таго, як самараспусьціўся Урад БНР, а Берлінская канферэнцыя прызнала Менск адзіным цэнтрам нацыянальна-дзяржаўнага адраджэньня; 2) Луцкевіч надрукаваў лекцыю (у трохі іншай рэдакцыі) у сваёй кнізе “Адбітае жыцьцё”, што выйшла неўзабаве пасля публікацыі ягоных успамінаў “За дваццаць пяць гадоў”; 3) у 1929 г. на левым флангу заходнебеларускага руху адбыўся раскол; 4) БССР уступала ў паласу змаганьня з нацыянал-дэмакратызмам і кулацтвам як класам; 5) З. Жылуновіч надрукаваў свае ўспаміны “Дваццаць гадоў назад”.

Вось чаму лекцыя, упершыню апублікаваная ў 1925 г., прыцягнула ўвагу ў Менску менавіта ў 1929 г. Думаю: калі б не яе публікацыя ў “Адбітым жыцьці”, бальшавіком давялося б шукаць іншую зачэпку для татальнага наступу на беларушчыну. Тут і тое цікава, што з усяе кнігі “Адбітае жыцьцё” толькі лекцыя пра Вільню ўдастоілася рэцэнзіі Міколы Касьпяровіча¹. Рэцэнзія, што праўда, была спакойная. Але вось 18 жніўня ў “Зьвязьдзе” зьявіўся артыкул сакратара рэдакцыйнае партыячэйкі Янкі Чалядзінскага, у якім той напаў на “Полымя”, граміў яго публікацыі, а рэцэнзію Касьпяровіча расцаніў як папулярызацыю Луцкевіча “пад відам мяккацелай, зусім не палітычна-прынцыповай крытыкі”. На пачатку верасьня адбыўся пленум ЦК КП(б)Б, на якім абмяркоўваліся і пытаньні барацьбы з нацдэмамі, а 11-га ў Менску прайшоў сход гарадскога партыйнага актыву. На актыве Чалядзінскі зноў граміў “Полымя” і газету “Савецкая Беларусь”, а далей, зьмешваючы лекцыю “Вільня ў беларускай літаратуры” і ўспаміны “За дваццаць пяць гадоў”, паведаміў гораду і рэспубліцы:

“Нядаўна нацыянал-фашысты Луцкевіч выдрукаваў у Вільні сваю чарговую працу, якая зьяўляецца выкладаньнем праграмы беларускага нацыянал-дэмакратызму. Ён робіць стаўку на Вільню, як на цэнтр — сталіцу “дэмакратычнай” буржуазнай Беларусі... Ён лічыць, што “сапраўдная” Беларусь у часы “рэвалюцый” 1917-1918 г. зрабіла толькі крок “наперад” да “нацыянальнага вызваленьня”, да завяршэньня свайго “ідэалу” — гэта спынілася на этапе, які завецца “БССР” — і... далей задача Луцкевіча і яго дапаможнікаў Беларусь памкнуць на апошні крок “уперад” — гэта да БНР з цэнтрам-сталіцай у Вільні, пад крылом Пілсудскага. Для гэтай справы Луцкевіч не “пужаецца” браць для сваёй кнігі эпітэты (творы — А. С.) з творчасьці некаторых беларускіх паэтаў, якія зараз знаходзяцца на тэрыторыі БССР, і тых паэтаў, якія часта на сходах у ДOME пісьменьнікаў заўсёды лічаць сябе “пралетарскімі пісьменьнікамі”. Аднак горш усяго, што асобныя паэты яшчэ ня выказалі свайго голасу пратэсту супроць скарыстаньня іх імя Луцкевічам”².

На заклік Чалядзінскага адгукнуўся адзін з пісьменьнікаў, “якія зараз знаходзяцца на тэрыторыі БССР”. Артыкул Л. Родзевіча меў заглавак “А. Луцкевіч і беларуская контррэвалюцыя ў Зах. Беларусі” і займаў у “Зьвязьдзе” за 26

¹ Бальшавік Беларусі. 1930. № 1—2. С. 160.

² Васілевіча звалі Іванам Антонавічам, але паводле тадышняга звычаю ён падпісваўся Янкам (Янам). Гэты ягоны артыкул друкаваўся і ў “Савецкай Беларусі”.

³ Гэты сказ зьяўляецца ледзь не цытатаю з А. Сталевіча. Гл.: Полымя. 1930. № 2. С. 85.

верасня “падвал”. Асноўныя тэзісы артыкулу: фашысцкая Польшча рыхтуе напад на СССР, ёй дапамагаюць беларускія нацфашысты, якія маюць свой штаб, што складаецца з Ф. Ярэміча, кс. Станкевіча, В. Рагулі ды іншых. Родзевіч адзначаў: “Роля Луцкевіча значна большая, чым гэтых фашыстаў. Ён ідэолаг і правадыр гэтага штабу, як і ўсяго лагера беларускай контррэвалюцыі” (г. зн. і нацдэмаў у БССР). Родзевіч таксама насуперак фактам падносіць тэкст лекцыі пра Вільню як новую публіцыстычную працу. Паводле яго, асноўная думка гэтае працы ў тым, што “БССР — гэта... праява часовая, і недалёка той час, калі затрыумфуоць беларусы (тыпу нацыянал-фашыстаў Луцкевіча-Астроўскага), якія пры дапамозе Пілсудскага і пад яго апекай “аб’яднаюць” беларускія землі...” А ў канцы артыкулу Родзевіч абураўся тым, што Луцкевіч “мае нахабнасьць прыводзіць цытаты з майго недрукаванага вершу”, і тлумачыў, што гэты твор “зь’яўляецца прадуктам нявыжытых яшчэ ў той час маіх нацыяналістычных настрояў, якія... былі прышчэплены і выхаваны “Нашай Нівай” і... Іванам Луцкевічам”, і ўрачыста заявіў, што цяпер ён пад кіраўніцтвам кампартыі вядзе “няшчадную барацьбу з усімі праявамі нацыяналізму як контррэвалюцыяй”.

“Паставіўшы” А. Луцкевіча на чале нацфашыстаў і нацдэмаў, бальшавіцкія публіцысты¹ не маглі ігнараваць і ягоны левы радыкалізм (“радыкальныя трукі”, як пісаў у “Зьвяздзе” нехта Бярэзін). Хоць палеміку, якую Луцкевіч вёў з правымі, камуністы тлумачылі тактычнымі меркаваньнямі, называлі дзеяньнямі, скіраванымі на падман працоўных, ўсё ж яны, маючы наўвеце, што Луцкевіч — сацыял-дэмакрат, адносілі яго і да сацыял-фашыстаў². У верасьні 1929 г. на сходзе партыйнага актыву Фрунзаўскага раёну Менску А. Сянкевіч зьвяртаў увагу на тое, што “аб’ектыўна плыні — нацыянал-дэмакратызм Савецкай Беларусі і сацыял-фашызм Заходняй Беларусі змыкаюцца супроць адзінага пралетарскага фронту ў Заходняй Беларусі і ў БССР”, і даводзіў, што Луцкевічавы і Жылуновічавы ўспаміны напісаныя з аднолькавай “лёгікай жыцьця” і аднолькавай “лёгікай клясавай барацьбы”³. А той самы Бярэзін лічыў “луцкевічаўскую групу” “найбольш небясьпечнай і больш шкоднай” сярод усіх некамуністычных дэмакратычных групавак у Заходняй Беларусі⁴.

Здань БНР, або Схема выпрацаваная.

Пакуль што аб ролі Луцкевіча як ідэолага і правадыра контррэвалюцыі — нацфашызму і нацдэмаўшчыны — пісалі і казалі пераважна публіцысты, прапагандысты. Але ў канцы 1929 — пачатку 1930 г. пра яго пачнуць пісаць і гаварыць у партыйных дакументах і на афіцыйных дзяржаўных і партыйных форумах.

20 лістапада 1929 г. адчынілася 2-я сесія ЦВК БССР, сябрамі якога зьяўляліся Усевалад Ігнатоўскі, Янка Купала і Якуб Колас. З дакладам аб кантрольных лічбах народнае гаспадаркі на 1929—1930 год выступіў Мікалай

¹ Зьвязда. 1930. 16 чэрвеня.

² Гл.: Зьвязда. 1930. 22 чэрвеня; Савецкая Беларусь. 1930. 22 чэрвеня.

³ Пазьней будзе “выкрыты” “цынізм” нацдэмаў-нашаніўцаў, бо яны, як выявілася, за царом і Часовым урадам хацелі аўтаноміі Беларусі, а незалежнасьці пажадалі тады, калі да ўлады ў Расеі прыйшлі бальшавікі.

⁴ Зьвязда. 1930. 2 ліпеня.

⁵ Пра тое, што Лёсік дзеля дзяцей сьведчыў супроць Купалы, гл.: Калесьнік Ул. Контрбеларусізацыя // Спадчына. 1992. № 4. С. 91. Д-р Арсень Ліс піша, што пазьней Я. Лёсік адмовіўся ад фальшывых паказаньняў (гл.: Ліс А. Цяжкая дарога свабоды: Артыкулы, эцюды, партрэты. Мн., 1994. С. 235).

⁶ Платонаў Р. Палітыкі. Ідэі. Лёсы: Грамадзянскія пазіцыі ва ўмовах нарастаньня ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20—30-х гадоў. Менск., 1996. С. 192—193.

⁷ Бальшавік Беларусі. 1931. № 5—6. С. 6.

Галадзед, а назаўтра пятым у спрэчках выступіў А. Некрашэвіч. Не аб прамысловасьці і сельскай гаспадарцы гаварыў ён. Ягоная прамова была апублікаваная ў “Савецкай Беларусі” раней за даклад Галадзедэ пад загалоўкам “Барацьба за пралетарскую ідэалёгію — важнейшая задача сацыялістычнага будаўніцтва”. З высокае дзяржаўнае трыбуны ён гаварыў аб здрадніках Астроўскіх, Луцкевічах і Станкевічах, “якія цалкам запрадаліся польскаму фашызму і на грошы дэфэнзывы вядуць сваю брудную працу”.

Далей да справы падключылі ЦК КПЗБ. У апублікаванай на пачатку 1930 г. пастанове III пленуму гэтага органу “Новыя моманты ў сітуацыі і задачы КПЗБ” маецца разьдзел “Роля беларускага нацыянал-фашыстоўскага лагэру”, а ў ім — пункт 3, які пачынаецца цьверджаньнем, што “канцэнтруючым ядром і ідэалагічным цэнтрам беларускага нацыянал-фашызму, які поўнасьцю пакрываецца з нацыянал-дэмакратызмам у БССР, ... па абодвух баках... кардону выступае група, на чале якой стаіць А. Луцкевіч”¹. У гэтай пастанове згадваюцца і “За дваццаць пяць гадоў”, і “Адбітае жыцьцё”, і “Мекка”, і апазіцыя Менск—Вільня, і лозунг незалежнай “Народнай Беларускай Рэспублікі”...

20 траўня 1930 г. “Зьвязда” надрукавала артыкул другога сакратара ЦК КП(б)Б Я. Васілевіча² “У барацьбе за бальшавіцкую лінію (ад XII да XIII зьезду КП(б)Б)”. У тым артыкуле мы чытаем (захоўваю стыль):

“Беларускія нацыянал-фашыстыя, на чале з групай Луцкевіча, зьяўляюцца простым ідэолагам беларускага нацыянал-дэмакратызму і беларускай контррэвалюцыі тут, у БССР. Мы маем адзіны палітычны фронт паміж беларускім нацыянал-дэмакратызмам у БССР і беларускім нацыянал-фашызмам у Заходняй Беларусі, адзіныя палітычныя лозунгі, адзіныя тэорыі, адзіную арыентацыю — арыентацыю на польскі імперыялізм. Правадыры і ідэолагі нацыянал-дэмакратызму ў БССР (Лёсік і інш.) падхапляюць палітычныя лозунгі Луцкевіча, Луцкевіч бярэ пад сваю “абарону” беларускага кулака і беларускага нацыянал-дэмакрата з БССР”.

30 траўня — 12 чэрвеня 1930 г. праходзіў XIII зьезд КП(б)Б, на якім з палітычным дакладам выступіў генеральны сакратар ЦК Канстанцін Гей. У дакладзе нямала месца адведзена нацыянал-фашыстам, нацыянал-дэмакратам і нацыянал-апартуністам. Ведама, не абышлося і бяз згадкі пра Луцкевіча:

“Я думаю, што правільным будзе выкладаць гэту тэму (нацыянал-дэмакратызму. — А. С.) такім чынам, каб пачаць з нацыянал-фашызму, бо нацыянал-фашызм, нацыянал-дэмакратызм і нацыянал-апартунізм зьвязаны між сабою, маюць агульныя караньні і прадстаўляюць з сябе розныя прыступкі адных і тых жа сходак. Вось адзін з самых тыповых прадстаўнікоў беларускага нацыянал-фашызму Антон Луцкевіч. Група Антона Луцкевіча найбольш характэрна для нацыянал-фашызму. Улюбёная нота Луцкевіча гаварыць ад імя ўсёй беларускай нацыі, плакаць аб тым, што камуністы разьбіваюць адзіны нацыянальны фронт, уздыхаць аб Беларускай Народнай Рэспубліцы”³.

Цікавы погляд нацыянал-фашыстаў на інтэлігенцыю і яе ролю. Яны прыпісваюць інтэлігенцыі ролю правадыра рабочага і сялянскага руху і ў гэтых адносінах выяўляюць устаноўку агульную і для нашых нацыянал-дэмакратаў.

“Інтэлігенцыя, — піша Луцкевіч, — мусіць узяць у свае рукі далейшае правадырства беларускімі працоўнымі масамі ў іх барацьбе за нацыянальныя і сацыяльныя ідэалы”.

Сваяцкія нацыянал-фашысцкія ўстаноўкі мы знаходзім у поглядах нацыянал-дэмакратаў. Тут маюць месца тэорыя самабытнасьці, арыентацыя на Запад, запазычаньне многага таго ў капіталістычнага Захаду, што ніякім чынам нельга

¹ Бальшавік Беларусі. 1931. № 5—6. С. 6.

² Зьвязда. 1930. 2 сьнежня.

³ Бальшавік Беларусі. 1931. № 5—6. С. 4.

ўжыць у савецкіх умовах і што не ўзмацняе, а паслабляе сувязь працоўных Беларусі з працоўнымі Савецкага Саюзу.

Сёй-той з нацыянал-дэмакратаў, падобна Луцкевічу, марыць і аб “незалежнай” буржуазнай беларускай рэспубліцы. [...]

Нацыянал-апартунізм можна ахарактарызаваць як разгалінаваньне нацыянал-дэмакратызму ў радох нашай партыі”¹.

Далей у дакладзе дасталася нацыянал-апартуністам Жылуновічу і Чарвякову.

Свой уклад у разьвіцьцё вучэньня аб нацфашызме і нацдэмакратыі зрабіў таксама Чарвякоў. Значная частка ягонае прамовы на XIII зьездзе КП(б)Б² прысьвечана разбору ўспамінаў “вядомага нацфашыстага Ант. Луцкевіча” і вызначэньню сутнасьці нацдэмакратызму. Гэтая сутнасьць заключалася ў тым, што нацдэмы хацелі ператварыць БССР у “Беларусь буржуазна-дэмакратычную”. Луцкевічава кніжка “За дваццаць пяць гадоў”, на думку Чарвякова, заахвочвала ворагаў савецкае ўлады “ісьці на працу ў Савецкую Беларусь”, каб дабівацца “поўнага 100-працэнтнага зьдзяйсненьня” нашаніўскага ідэалу беларускае дзяржаўнасьці³. І далей ён разьбіраў дзейнасьць тых, хто прыйшоў “да нас”, не назваўшы, праўда, ніводнага імя.

Імя А. Луцкевіча прагучала і з трыбуны XVI зьезду УсеКП(б). У выступе Гея мы чытаем:

“Нацыянал-дэмакратызм у Беларусі не прадстаўляе з сябе ізаляванага зьявішча. Ён ідэёва родны і цесна зьвязаны з нацыянал-фашызмам, на чале якога стаіць група Луцкевіча”⁴.

Пасьля XIII зьезду КП(б)Б і асабліва XVI зьезду УсеКП(б) у БССР актывізавалася арыштная кампанія. У нетрах ЦК УсеКП(б) і АГПУ рыхтавалі “справу” “Саюзу вызваленьня Беларусі”. 17 ліпеня ўзялі Лёсіка. Былога Старшыню Рады БНР удалося зламаць, як вынікае з ягоных жа паказаньняў, пасьля таго, як сьледчы параіў падумаць пра лёс малалетніх дзяцей⁵.

Імя Луцкевіча мы сустракаем у рэзалюцыі кастрычніцкага (1930) пленуму ЦК КП(б)Б па дакладзе К. Гея аб нацыянальным пытаньні. Сам Гей будзе цытаваць на пленуме паказаньні Лёсіка: “Мы... непасрэдна зьвязаліся з Луцкевічам, Астроўскім, Я.Станкевічам, Алексюком, а гэта сувязь з Алексюком вяла нас у абдымкі з Булак-Балаховічам, хоць суб’ектыўна гэтага не жадалася, бо занадта выразна бандыцкай фігурай быў Булак-Балаховіч для мас Савецкай Беларусі, на якія наш цэнтр разлічваў абаперціся. [...] Для нашых задач нам важна было мець апору ў партыі. Маючы такіх надзейных людзей, як Жылуновіч, Баліцкі, Ільчонак, Прышчэпаў ды інш., мы стараліся ўвесці ў партыю як мага больш нацыяналістычных сіл”⁶.

Старшыня ГПУ БССР Рыгор Рапапорт паведаміць удзельнікам таго ж пленуму падрабязнасьці “справы” і тое, што мэтаю “СВБ” было збройнае звяржэньне савецкае ўлады (пры гэтым паўстаньне павінна было супасьці з замежнай інтэрвенцыяй) дзеля аднаўленьня БНР, і што для ўмацаваньня контррэвалюцыйных сілаў была арганізаваная засылка ў БССР Смоліча, Цьвікевіча, Ластоўскага ды інш. (Прамову Чарвякова памятаеце?).

Калі “сябры” “СВБ” будуць высланыя за межы Беларусі, былы вучань ВБГ, паэт і публіцыст Алесь Салагуб напіша: “Арышт белагвардзейцаў Лёсіка, Некрашэвіча, Ластоўскага, Смоліча і інш. актыўных шкоднікаў нашага сацыялістычнага будаўніцтва беларускія нацыянал-фашысты спаткалі як удар па беларускаму нацыянал-фашызму і па фашызму ў Польшчы”⁷. Не абыдзецца А. Салагуб і бяз згадкі пра Луцкевіча. А тым часам дзеля таго, каб “на землях Заходняй Беларусі панаваў мір і спакой”, каб “паслабіць рэвалюцыйнае напружаньне ў Заходняй Беларусі і забіць ідэёва Грамаду”, “фашысцкі ўрад

Польшчы пайшоў на тонкую і вырафінаваную правакацыю ў адносінах да былых правадыроў Грамады”, “пайшоў на хітрыкі”, і “паслы Грамады сілай датэрмінова выпушчаюцца на так званую “волю” з мэтай перацягнуць іх у свой фашысцкі лягер”¹.

(Гэта здаецца дзікасьцю, але камуністы сапраўды абураліся, што грамадаўцаў памілавалі і выпусьцілі з вязьніцаў бяз іхняе згоды.)

Выйшаўшы з турмы, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Пятро Мятла і Максім Бурсевіч апублікавалі дэкларацыю-зварот да рабочых, сялян і працоўнай інтэлігенцыі Заходняе Беларусі. У ім у прыватнасьці гаварылася: “Вызважаючы нас, урад спадзяваўся, як відаць, што мы, наеўшыся па некалькі год катаржнага хлеба, пойдзем на згоду з уладай, далучымся да выгоднай польскаму фашызму санацыйна-згодніцкай групы Луцкевіча, Астроўскага і К^о і гэтым адцягнем масы ад рэвалюцыйнага нацыянальна-вызваленчага змаганьня”². А Салагуб праз колькі часу абвесьціць: “Прыезд былых паслоў Грамады ў БССР — гэта моцны ўдар па інтэрвенцыянісцкай палітыцы польскага фашызму, удар па лагеры беларускіх нацдэмаў у БССР і нацфашыстаў у Польшчы”³.

Паэт яшчэ не здагадаецца (а калі здагадаецца, ратавацца будзе позна), што схема ўжо выпрацаваная. У 1933 г. пра паслоў на Сойм — грамадаўцаў і змаганцаў — скажуць амаль дакладна тое ж, што і пра Смоліча, Ластоўскага, Цьвікевіча ды інш.: што яны былі засланыя нацфашыстамі і асабіста Луцкевічам дзеля таго, каб умацаваць контррэвалюцыю ў БССР, каб арганізаваць антысавецкае паўстаньне, якое па часе павінна было супасьці з польскаю інтэрвенцыяй, каб адарваць БССР ад СССР і аднавіць БНР пад кіраўніцтвам Луцкевіча і пад эгідаю Польшчы. (Здань БНР увесь час перад вачыма бальшавікоў. І не зразумееш: ці то яны прытвараюцца, што бачаць яе, ці то сапраўды бачаць, баяцца яе самі ды палохаюць іншых.) Толькі “арганізацыя” нацфашыстаў і нацдэмаў на гэты раз будзе называцца “Беларускім нацыянальным цэнтрам”. І адным з “сяброў” “БНЦ” стане сам Салагуб. 17 траўня 1934 г. былыя таварышы па партыі яго расстраляюць.

Дадатак

Антон Луцкевіч

БАРАЦЬБА ЗА МОЛАДЗЬ

Два апошнія гады прынеслі рад вельмі цяжкіх удараў **нашай моладзі**.

У канцы 1928 году, у сувязі з справакаванымі зvonку палітычнымі выступленьнямі групы школьнікаў-недаросткаў, колькінаццаць вучняў Віленскае Беларускае Гімназіі былі зь яе выдаленыя загадам кураторыюму. Праз пару месяцаў тая ж рука, якая адарвала ад навукі гэтыя першыя свае ахвяры, сустрэўшы ў сваёй далейшай акцыі рашучы адпор з боку старэйшых вучняў, кінулася да малодшых і ашуканскімі абяцанкамі высылкі на навуку ў Менск падбіла пару дзясяткаў 10—12 гадовых дзяцей учыніць у сьценах гімназіі непрыстойны скандал. І вось новая група сялянскіх і работніцкіх дзяцей вярнулася дахаты, разьвітаўшыся з думкай атрымаць сярэдняю, а пасля і вышэйшую адукацыю. А ў канцы 1929 году такія ж правакацыйныя выступленьні былі наладжаны сярод моладзі Клецкае Беларускае Гімназіі, — і ўжо трэцяя група выкінена са школы і пазбаўлена магчымасьці вучыцца...

Хто ж вінаваты ў змарнаваньні гэтых маладых сілаў?

Вінавайцы ўсім ведамы. Тыя ж людзі, што цяпер у Менску распачалі непры-

мірымую барацьбу, каб зьнішчыць культурныя здабыткі беларускіх сялян і работнікаў, далі загад сваім паслугачом і платным агентам у Заходняй Беларусі, [каб] за ўсякую цану “паўзрывалі” перш [...] беларускія культурныя ўстановы, перад усім — каб “па пяць замкоў” панавешывалі на дзвярох беларускіх гімназіяў. Вось, каб гэтага дапяць, і была гэтак нягодна выкарыстана даверчывасць ідэйнае школьнае моладзі, рукамі якое мелі быць зьнішчаны нашы найважнейшыя культурныя здабыткі ў Заходняй Беларусі.

Мэты сваёй правакатары не дапялі: установы ператрывалі ўсе ўстрасеньні і асталіся жывыя. Пацярпелі толькі — дзеці.

Цяпер, калі грузінскі рэнэгат Сталін з сваімі паплечнікамі захапілі кіраўніцтва камуністычнай партыяй у СССР, маскоўскі нацыяналізм, раней пільна ўкрываны пад “інтэрнацыянальнымі” лёзунгамі, высака падняў сваю галаву і скінуў маску, за якой хавалася яго запраўднае аблічча. Цяпер ужо хіба для ўсіх будзе ясна, дзеля чаго Масква дала загад сваім наймітам у Заходняй Беларусі — распачаць процібеларускую кампанію **іменна на школьным фронце**. Ясна, што — наносячы ўдары нашым **гімназіям, дзе сялянскія і работніцкія дзеці ўзгадоўваюцца на будучых інтэлігентаў**, — маскоўскія “чырвоныя” нацыяналісты ўглядаюцца перад усім **у будучыну** і хочучь **пазбавіць наш народ прытоку нацыянальна сьведамае, роўна і ідэялагічна зьвязанае з працоўнымі масамі, беларускае інтэлігенцыі**. Яны вельмі добра разумеюць, што старыя кадры беларускіх працаўнікоў з кожным годам радзеюць, і хутка ўжо спасярод пачынальнікаў нашага вызвольна-адраджэнскага руху ня будзе пры жыцці нікога. І вось дальнавідны маскоўскі шавінізм робіць усе высілкі, каб **не дапусьціць да ўзгадаваньня новае зьмены**, якая мусіць узьняць у свае рукі далейшае павадырства беларускіх працоўных масаў у іх барацьбе за нацыянальныя і сацыяльныя ідэалы.

Беларускае грамадзянства ўсіх кірункаў і партыяў павінна **ведаць праўду** аб гэтых маскоўскіх патугах, вельмі шчыра вітаных перад усім — польскімі нацыяналістамі: гэта ж вада на іх млын, гэта — аблягчэньне польскага “культуркампу”, паходу польскага нацыяналізму на Заходнюю Беларусь. Першыя правільна ацанілі пагражаючую нам згэтуль небясьпеку тыя беларускія культурныя працаўнікі, якія з напружаньнем усіх сваіх сіл пабудавалі і ўтрымліваюць беларускія гімназіі. Яны рашуча выступілі на барацьбу за нашу моладзь — нашу будучыну — з гэтакім сільным, магутным ворагам і ў гэтай барацьбе **перамаглі**. Але мала таго, што нашы гімназіі ператрывалі нанесеныя ім удары. Справа йдзе аб тое, каб надалей зрабіць немагчымым правацываньне з таго ці іншага боку шчырае, ідэйна настроенае, даверчывае школьнае моладзі. І тут ужо пачынаецца абавязак усяго грамадзянства, перад усім — бацькоў.

Да грамадзянства, да бацькоў мы сяньня й зварачаемся з заклікам: **баражыце нашых дзяцей!** Не давайце, каб зь іх рабілі “гарматнае мяса” — нібыта ў імя “сусьветнае рэвалюцыі”. Сусьветная рэвалюцыя, абвяшчаючы **вызваленьне прыгнечаных народаў**, ня можа пачынаць свайго паходу наперад — **нішчэньнем** гэтых жа народаў. І ў тэй барацьбе, якую распачаў зь беларускім вызвольна-адраджэнскім рухам “чырвоны” маскоўскі нацыяналізм, крыецца ўнутраная ілжа, крыецца глыбокая супярэчнасьць з высокімі лёзунгамі, якімі ён прыкрывае сваё зьвярынае аблічча.

Зразумейце ж гэта ўсе грамадзяне, усе бацькі! Зразумейце, што ня дзеля “актыўных выстуленьняў” дзяцей з такім вялізным трудом тварыліся нашы гімназіі, а дзеля таго, каб даць гэтым дзецям навуку, прыгатаваць іх да вялікага заданьня, якое прыпадае на іх долю як будучых інтэлігентаў. **І дайце належны адпор усім, хто хоча нашы працоўныя масы пакінуць бязраднымі і безабароннымі, пазбавіўшы іх сваёй роднай інтэлігенцыі.**